

APOLOGIE.

Discuțiuni filologice și istorice magiare privitoare la Români,

invederite și rectificate

de

Dr. Gregoriu Silasi,

prof. de limb. și literat. română la r. universet. de la Clusiu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CARTEA PRIMA

Paulu Hunfalvy despre Cronic'a lui Georg. Gabr. Sincal.

EDITIUNEA »AMICULUI FAMILIEI.«

Pretiuu 30 cr. v. a.

CLUSIU.

Imprimări'a lui Joane Stein.

1879.

APOLOGIE.

Discusiuni filologice și istorice magiare privitoare la Români,

invederite și rectificate

de

Dr. Gregoriu Silasi,

prof. de limb. și literat. română la r. universet. de la Clusiu.

253

BCU Cluj / Central University Library Cluj
CARTEA PRIMA

Paula Hunfalvy despre Cronică a lui Georg. Gabr. Sincai.

EDITIUNEA »AMICULUI FAMILIEI.«

CLUSIU.

Imprimăria lui Joane Stein.

1879.

BCU Cluj-Napoca

Discusiuni filologice si istorice magiara privitoare la Romani.

CARTEA PRIMA.

Paulu Hunfalvy despre Cronic'a lui Georg. Gabr. Síncai.

I. In presente dóra despre nece unu poporu lumea nu vorbesece în proportiune atât'a sî cu atâtu de vina interesare, cá despre gintea latina de la Dúnare. Suntu mai multe sî diferite cauzele acestei interesàri. Fóra indoiéla pre cea mai principale deintre acestea o suminstrà tie-nut'a amirabile a romanimeii transcarpatine sub decursulu actului celui mai de curendu, abia inchiaiatu, alu dramei sangeróse, ce se numesce „cestiunea orientale.“ Potemu díce: Europ'a numai acumu a descoperitu pre Români. Numai acumu s'a revelatu in ochii lumei uimite vitaleta-tea loru straordenaria, capacetatea-le eminente pre campulu litereloru, cá sî pre alu onórei sî gloriei militare sî alu virtutiloru cetatienesci.

Evenimentele ultime, pare cá in adinsu asiá dispuse de man'a Provedentiei, aretara in natiunea romana, mai înainte atâtu de reu judecata, una bravura ostasiésca sî una barbatia civica sî una maturetate politica, deinaintea

caror'a amicii nostri au trasaritu de bucuria, éra inimicii au inmarmuritu. Si nimene nu póte díce, cà Románulu, prelanga fórté pucini amici adevèrati, n'ar fi avutu de candu-i sî n'ar avé sî éstadí inimicii destuli preste capu. Aiba! Càce e pré adevèrita prein esperientia dí's'a lui, dupa carea

„Numai omulu serimanu,
Numai elu n'are dusímanu.“

Nu se póte inse negá, cà Romanii descépta dein candu in candu interesarea altoru popóra sî preste totu a Europei inca sî prein pusetiunea sî pentru pusetiunea loru geografica de cea mai eminate insemnate. Minunata a mai fostu mintea politica departe prevediutória a Romaniloru antici! Cátu de bine intielesera eli marea insemnate strategico-politica, ce o are platoulu transilvanu dominante preste gurele Dúnarei, alb acestui fluviiu rege europénu, cá chiaia a pàtilorú Europei orientali, cumu o documentara acést'a scambatiósele evenimente seculari inependu in síru de la evulu vechiu sî mediu pâna in dílele nóstre! De cí colonisarea acestoru pàrti asiá de colosále, cumu, dupa testimoniele istoriei, dómn'a lumei Rom'a nu o mai fece in asiá mesura in nece una alta regiune a vastului imperiu romanu¹⁾. De cí faptulu, cà undele

¹⁾ *Dr. Jul. Jung Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck 1877, pg. XLII. not. 2.: „Mommsen erwähnte schon in seinem Aufsätze über die Arvalbrüder („Genzboten“ 1870. II. S. 174.) der dacischen Kriege als derjenigen, durch welche Siebenbürgen römisch ward, und die den Grund gelegt haben zur heutigen Nation der Romaenen. . . Mommsen wies auf die aussergewöhnliche Art und Weise hin, in der hier vorgegangen wurde. Die Eroberer hätten hier im Gegensatze zu den andern Provinzen ‚tabula rasa‘ gemacht, Colonisten aus allen Provinzen hergepflanzt, römisch-griechische

volburóse ale migratiunei popóra-loru barbare asiatice mai tóte si-dau in capete sî se frangu in tienuturile, unde, cá se graimu cu poetulu,

„Unde Istrulu cu Carpatii ·

Dau man'a cá fratii.“

De cí luptele gigantece, ce se combatura in tempurele nóue sî cele mai nóue totu pe aceste teritorie ingrasiate cu sangele a atâte miie sî milióne de fientie omenesci.

Cosecentiele indegetatei preminentie a teritoriului cestiunatu, care prementia natur'a i-a datu-o sî istori'a i-a atestatu-o, perdurédia pana in tempulu de facia. Dara ce se mai lungimu vorba despre aieptatele cosecentie, despre referintiele sociale-politece actuali ale acestui coltiu de pamentu? Se o spunemu pe scurtu sî bine: déca Transilvani'a n'ar fi Transilvania, la momentu ar fi pace sî n'ar mai existe cunoscutele incordári regretabili intre principalile poporatiuni, ce o locuescu. Transilvani'a cu manósele siesuri invecinate, preste carile se inaltia maiestatecu coron'a muntiloru ei opulenti in auru sî alte avutie immense ale naturei, a fostu sî este adevveratu mèru alu Eridei intre popóra-le, cari avura — unele norocirea, altele nenorocirea — de a face mai de aprópe cunoscentia cu dins'a.

II. Tienumu sî de lipsa sî folositoriu a face aceste scurte premise. Pentru ce? Pentru cà ele, asiá credemu, ne desvelescu unu motivu sî temeiu mai aduncu alu inmultî-

Mischlinge, aber der lateinischen Zunge angehörig. Das habe dann eben auch aussergewöhnliche Folgen gehabt“ (nämlich: den unausgesetzten Fortbestand des Römertums auf dem Gebiete Alt-Daciens in so ansehnlicher und compacter Masse bis auf den heutigen Tag.)

teloru discusiuni literarie acusi mai calme acusi mai vehementi, ce literatorii gintiloru invecinate au colocuitórie cu noi Romanii incinsera in epoc'a nóstra asupr'a originei, descendentiei, datineloru, limbei, literaturii nóstre, scurtu: asupr'a a totu ce e romanescu. Ar trebuí ceidereptu se ne bucuràmú dein anima de atáta interesare a strainiloru de noi; nece acea n'amu poté-o luá in nume de reu, déca unu scrietoriu séu altulu, tractandu despre noi, mai comite ici cóle vrendu nevrendu sí câte una eróre; căce cui dein moritori i-s'a datu a scire tóte?! Cui se nu i-se temple a face sí preste voi'a sa câte unu gresiu, mai alesu in agrulu pana eri-alalta p'ací cu totulu paraginitu alu lucruriloru sí cestiuniloru sociali, politice, literari sí de câte alte soiuri, privitórie la Români?! A gresí dara sí pe acestu terimú e lucru omenescu, veniale („errare humanum est“). Candu inse cineva in locu de strinsa obiectivitate, in locu de sincera iubire sí scrutare a adevéruului, in lipsa de argumente plausibili pentru obiectulu ce tracta, ce apera ori combate, si-ia refugiu la nesce iusióre persiflári triviali: ést'a, cá se nu dícemu mai multu, e celu pucinu nedemnu de scientia.

Amendóue soiurile de scrieri sí scrietori ocuru éstádí Romaniloru in cestiunile, ce i atingu. Unii gresiescu contr'a loru cu buna, altii — sí nu pucini — cu apriata rea credentia. Detorinti'a nóstra facia cu ambe clasile e invederata: pre celi-a avemu se-i indereptàmú, pre cesti-a se-i chiamàmú la ordinae. Interesele nóstre cele mai vitali rechiamá sí pretindu imperiosu, se se sufulce totu natulu románu, ce scie portá sí manuá pén'a intru aperarea acelorú sante interese romanesci; mai vertosu,

căce popóra-le, de candu e lumea, mai multe au eluptatu cu mintea, decâtu cu forti'a bruta.

Éca ce ne indemnà a ne impune insi-ne sarcin'a de a urmari sî aretá in siedentiele sectiuniloru filologice sî istorice ale „Asociatiunei“ nóstre, ce scriu dein candu in candu corifeii literaturii magiare in cestuni filologice sî istorice despre noi.¹⁾ Nu cá dóra nê amu tiené competenti de a lamuri tóte, de a dá pieptu cu tóte, de a respunde la tóte argumentele sî obiectiunile, câte in scriptele acestor'a relative la Români se aducu contr'a sî pentru. Nece în visu nu ne trecù prein minte, de a ne tiené umerii debili de umerii unui Atlante; căce atari umeri s'aru recere la acést'a. Cu totulu deincontra: aretările nóstre dorimu se fia mai multu numai unu avisu scrietoriloru rom., pentru cá ceea ce nóue ne-ar scapá dein vedere, aceea ochi mai ageri sî minti mai ascutíte sî pene mai esereitate se suplenésca, pana la perfecta stabilire a adeverului sî pana la deplina demascare a mintiunei sî releii vointie.

III. Sî acumu la lucru, cu Domnedieu santulu! Incepemu cu *Paulu Hunfalvy*, dupa care voru urmá *Ant. Edelspacher*, *Aladaru Szántay*²⁾ sî altii in ordine.

Academiculu magiaru *Paulu Hunfalvy* de vre unu dieceniú incóce, cá se usàmu de una spresiune cam triviale romanésca, se fréca desu de Români. Pre campulu

¹⁾ Tractatulu de facia se scrisese pentru siedenti'a de constituire a sectiuniloru scientifice ale „Asociatiunei“, tienuta in 10 juliu a. c.; dara dein mai multe cause nu fù prelesu.

²⁾ *Szántay Aladár* A romanismus. Cu bucuria vedemu, cá brosiur'a acést'a, plina de neadeveruri reutatiósa, o scármena já cineva in „Observatoriulu“ dein Sabiiu, nr. 50—52.

limbistecei uralo-altaice dinsulu trece de autoretate. Nemultiamitu cu atât'a elu ambiunédia a culege lauri și pe terimulu limbei și istoriei române. Recensă derept' acea in 1867, séu mai dereptu graindu, aretà pe scurtu și fóra multa critica publicului literatu magiaru cuprinsulu cunoșcuteloru scrieri ale academicului vienesu Robertu Roesler despre Români¹⁾, acceptandu fóra picu de critica parerile acestui-a și formulandu-le in nóue corolarie. Deintre aceste alu doile dice, că „Olachi se numescu pre sene Rumuni (sic), cumu se numescu pre sene și Neo-grecii și Bulgarii (?), pentru că au fostu supusi ai imperiului românu, adeca bizantinu,“ de unde adeca Romanii, dupa Roesler și Hunfalvy, numai in secl. XIII. migrara in tienaturile dein stang'a Dúnarei. Alu cincile corolariu: „Transilvani'a și principatele danubiane nu su provincie române, ci in parte mai târdiu românisate, fiendu continuetatea locuitoriloru romani intrerupta in restempu de una miia de ani.“ Alu sieptele: „starea nomada a Româniloru și latírea loru neoserbata in state já culte și ordinate esplica esistenți'a loru fóra de derepturi in Transilvani'a.“²⁾ La atari scrie-

¹⁾ Aceste scrieri sunt: a) Das vorrömische Dacien (Sitzungsberichte der philos. histor. Classe der. kais. Academ. d. Wissensch., Wien 1864. B. XL.1.); b) Über die griech. und türkischen Bestandtheile im Romänischen (Sitzungsberichte, 1867. B. L.); c) Dacier und Romänen, eine geschichtliche Studie (Sitzungsberichte, 1866. B. LIII.) Aceste le recensédia Hunfalvy in Nyelvtudományi közlemények, kiadja a magyar tudom. académia, Pest 1867; pg. 125 s. u. Altcumu studiele sale prememorate, cu alte analoge, denou prelucrate le edede Roesler sub titlulu: „Romänische Studien,“ Wien 1871.

²⁾ Hunfalvy P. Nyelvtud. közlemények, Pest 1867; pg. 148: „Az oláhok nomád állapotja és észrevétlen terjedése már mivelte és államilag rendezett tartományokban fejt meg jognélküli voltukat Erdélyországban.“

ri sî corolarie pôte se ne întorcemu cu alta ocasiune. De curendu apoi mai disertà Hunfalvy in gremiulu academieii scientifice magiare despre limb'a rom., despre „Istori'a critica a Romaniloru“ de Hasdeu, sî despre „Cronic'a Romaniloru“ de Sîncal. Se ne întretienemu éstadata cu acésta dein urma.

IV. Premitemu, cà atari tractate mai notabili, este dein pén'a eruditiloru magiari, se publica de comune sî in vre un'a dein asiá-numitele limbe universali, precumu frances'a, german'a scl. Esiste de vre doi ani inca sî una fôia, «Literarische Berichte aus Ungarn»¹⁾, întemeiãta anume cu scopu, de a incunoscentiã pre Europ'a civilisata despre misicamentele mai momentóse literarie sî culturali ale natiunei magiare.²⁾ Chiaru sî lucubratiunile „Museului tran-

¹⁾ Scopulu se exprima in lungulu titlu, ce-lu avemu inaintene numai italianesce: Raguagli letterarii dall' Ungheria, ossia Relazione dell' operosità dell' Accademia ungh. delle scienze, e delle sue commissioni, del Museo nazionale ungh., dell' Accademia Kisfaludy, dell' Accademia di Storia, di scienze naturali, e di altre dotte Accademie ed Istituti, come pure di singoli autori. Sotto la direzione di P. Hunfalvy, socio ordinario dell' accad. ungh. delle scien., e delle piú altre società, Budapesto e Lipsia 1877.

²⁾ Despre nr. 1. alu periodicului „Liter. Berichte aus Ung.“ fôia „Rivista europea, rivista internaz.“ dein Florenti'a, 1877. fasc. dein 1. sept. pag. 940. se respica asiá: „Dieci anni fa ò giú di li, s' incominciò a pubblicare a Lipsia una „Ungarische Revue,“ che mirava essa pure a diffondere in Germania la conoscenza della litteratura ungherese. Essa era diretta da un filologo di grido, il prof. A. M. Riedel; ne uscì un solo volume e poi la Rivista morì per così dire nelle fasce. Se gli editori del „Literar. Berichte“ vogliono che la nuova Rivista abbia miglior sorte, faranno bene ad omettere nell' avvenire tante coserelle, che non hanno veruna importanza, ed a darsi premura, che i fascicoli seguenti riescano un po' piú importanti, che non è riuscito il primo.“ Se vedi inse minune! Acela-si recensente italianu, Scartazzini, e formale* inamoratu in nr. 2. alu cestiunatului periodicu „Liter. Berichte aus Ung.“ In nr. dein 1. nov. 1877. pag. 538. dein „Rivista europ.“ dice adeca :

silvanu" (Az erdélyi muzeum évkönyvei") esu in parte si macaru in extractu totodata si in limb'a germana. Prein urmare noue, sub pedeps'a periclitarei esistentiei nostre nationali, nu ne este iertatu a ignorá lucrurile, bune rele, ce scriptorii sororei natiuni unguresi le respandescu despre noi in lumea mare; nu ne este iertatu a remané nepasatori, déca eli ne infaciosiédia ochiloru Europei civilizate asiá. cumu ne-a facutu bunulu Domnedieu, in tipulu nostru genuinu, sanetosu, románu verde cá stasiarulu, au deincontra cu una fisionomia deformata, schimosita, schidóla, demna ori de risu ori de compatimire.

V. Dupa acestea se vedemu, cumu se nevoiesce a ne infaciosiá H. in tractatulu seu despre Cronic'a lui Sincái? Se vedemu, cumósce dinsulu limb'a, istori'a, trecutulu si presente si alte referintie ale Romaniloru, de a caroru scarmentare se apuca cu manifesta incredere-de-sene? Raspundia cestiunatulu lui tractatu. In acest'a H. nu scie nece ce'a ce scie si celu mai simplu crestinu dein tierede ace-

„L'articolo del direttore della Riv. ungherese, P. Hunfalvy: „Ungheresi e Rumelioti“ (adeca Români) è un ragguaglio critico di due lavori sulla Rumelia, pubblicati ambedue l'anno scorso da M. G. Obédenaire e da M. Lesage. . . L'articolo contiene una splendida e magistrale confutazione dei sogni e delle fantasie del chauvinismo de' Rumelioti. L'autore attinge precipuamente all' opera del tedesco R. Roesler, il quale ne' suoi „Studj rumelioti“ distrase una volta per sempre le belle illusioni di grandezza romana, alle quali si abbandonano tanto volentieri i sedicenti nepoti di Trajano etc.“ Totu asiá, dupa Scartazzini, a probatu H. „con argomenti che non ammettono replica“, contra lui J. Jung, cá Romanii numai in secl. XIII. au inmigratu in Trani'a si Ungari'a. Avisu istoriciloru rom.! Avisu si societatiloru nostre, de a ne intemeiá organe si pentru strainetate, déca nu vremu, cá opiniunea européna se fia in privinti'a nostra sedusa prein câte verdi si uscate, respandite de adversarii nostri seculari!

stea, cumu cã Gabriele nu e Gregoriu, sî Gregoriu nu e Georgiu, ci face dein Sîncal Georgiu Gabriele (cestu dein urma numele calugherescu alu nemoritoriului istoricu rom.) „Sinkal György Gergely“, sî dein Gregoriu Ghic'a, principele Moldaviei pre la 1853, „Ghika György.“

VI. Indata apoi esordiulu recensiuinei sale H. lu incepe cu una deridere a scrietoriloru rom., afermandu, cã presidentele Societatei academice romane, fericitul J. Eliade, in siedenti'a dein 14 sept. 1869 a societatei ar fi eschiamatu: „Domnii miei, ésta-di e dîoa cea mare, in carea se eternédia memori'a lui G. Sîncal, unui dein celi mai mari Ramni (Ramnes), martiru alu romanismului;“ spre acést'a H. si-iea ostenél'a de a citá sî pre Liviu,¹⁾ cá cu elu se si-ilustre si probédie afermationea cã Romanii s'aru fi deducundu pre sene dela Ramni, sî deci si-bate jocu de dinsii, cãce pre candu nece unu literatoriu latinu n'ar fi cutediatu, fóra a se face de risulu lumei, a deduce pre Cicerone au pre Juliu Cesare de la tribulu Ramn'a anteromulianu, Români modernii nu se sfîescu a se numí pre sene sî a numí pre istoriculu loru Sîncal „roamna.“²⁾ De unde óre asiá colosali neadeveruri? Dein una simpla eróre tipografic'a, sî apoi — cauta se o spunemu verde chiaru sî facia de unu academicu — dein ignorantia crasa in lucruri romanesci. Prelaudat'a eschiamatiune a lui Eliade se tipari adeca cu scaimbarea locului a dóue litere nenocenti,

¹⁾ *Livius* X, 6.: „Suum inter augures constet, in parem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus: Ramna, Titienses, Luceres suum quaeque augurem habeant.“

²⁾ Úgy leghivebben jellemezvén a „roamna“ ot, mint az akad. elnök oláhos kiejtéssel nevezi.

punendu-se „Roâmni“ in locu de Români. Éca la ce se reduce lucrulu! Éca ce i fece atâtu sânge reu lui H.! Déca domni'a sa ar posedé macaru cele mai elementarie cunoscantie dein fonetismulu limbei romanesci, ar scí, cà dein lat. Ramna séu Ramnes Românulu neceodata n'a facutu sî nu face „Roamna“ sî „Roâmni.“ Dá, Românii moderni — ori i place ori nu-i place domnului H. sî consoci — si-deducu fóra indoiéla originea de la gloriosii domnitori de adunaóra ai lunei, de la anticii Români, fóra privire inse, cà triburile Ramn'a, Titiensii, Lucerii sî alte poporatiuni stravechie italice in ce mesura concusera la formarea acelu poporu gloriosu, sî prein dinsulu la alu nostru. Numele, limb'a, datinele, intréga fiéti'a nóstra deimpreuna cu istori'a nepartiale ne costringu a ne face acésta originatiune, fóra carea inceputulu poporului latinu de la Dúnare sî Carpati ar remané enigm'a enigmelor.

VII. Inca mai cornurata e asertiunea academicului magiaru, cumu cà Tempea in gramatic'a sa edata la Sabiiu in 1797 ar fi sustienendu, cà limb'a romanésca e limb'a dein vechii Ramnes.¹⁾ Mai cà ne-amu poté remasí, cà H. n'a vediutu vreodata cu ochii sei gramatic'a lui Tempea, ba dóra nece cronic'a lui Sîncái; celu pucinu tóta recensiu-nea acéstei-a e facutá in ordinea opului sî dupa opulu regretatului A. Papiu Ilarianu despre „Viati'a, opurele sî ideele lui G. Sîncái“, in care e impartasíta sî precuventa-rea gramaticiei lui Tempea. Cu atâtu mai pucinu a venitu H. in atingere cu alte producte ale literaturii rom.; càce de ar fi venitu, n'ar fi incarcatu tóta culp'a de a ne fi dedusu de la Ramnes, prelanga fericitulu Eliade, singuru

1) „A rumun nyelv a régi ramnes-beli nyelv, úgymond Tempe.“

numai in spatele bietului Tempea. Adeca ce dîce meritulu candva directoriu alu scóleloru natiunali romane gr. or. dein Trani'a in gramatic'a sa? O avem deschisa deinainte-ne, amu resfoitu-o de la unu capetu la altulu. Éca aci dein prefatiunea acestei-a enuncciatiunile cele mai suspecte de ramnismu: „Limb'a nóstra románésca a fostu cea vechia rómilenésca;“ „pâna candu a statu Daci'a, cu legiónele rómilenesci, care imperatoriulu Troianu le-au adusu in Daci'a, sub sceptrulu imperatfei rómilenesci, Románii románescce séu rómilenescce au vorbitu;“ „cu greu este sí va fi a aduce limb'a acést'a románésca in curatieni'a sí originalulu ei, adeca in limb'a vechia románésca, càce de ar aduce-o cineva in curatienia, ar fi tocmá latinésca sí italianésca.“¹⁾ Asiá dara pre H. lu seduse numirea Romániloru antici slavica Rómilénu;²⁾ usetata in literatur'a româna mai vechia, alesu baserecésca, sí intrata in acést'a prein traducerea mai multoru dein primele cãrti romane dea dereptulu depre slavonía. De scieá acést'a recensentele H., nu ne prindemu cà nu si-ar fí proptitu asertulu despre ramnismu cu mai multe dieci de autori rom., càce ar fí avutu de unde citá in voi'a cea buna.

VIII. De aci incolo H. iea, in ordinele memoratei monografie a lui A. Papiu Ilarianu, antâiu epoc'a, in carea a traitu Sîncal, sí pe Romanii celi mai insemnati de pe atunce. In acést'a parte recensentele mai in prima se impedece in ace'a, cà Papiu numesce limb'a romanésca, se in-telege cu órecare poeticitate a stilului, limb'a Romei.

¹⁾ *Radu Tempea* Gramatica romanésca, Sabiiu 1797; precuvent.

²⁾ *Fr. Milkosich* Die slav. Elemente im Rumun. (Denkschr. der kais. Akad. der Wissensch., B. XII. 1862), sub. v. „Rímilianin.“

„In ultimii ani ai seclului trecut... deinceóce sî deinceolo de Carpati clasa intielegente a Româniloru parasi-se demultu usulu limbei Romei,“ suntu cuventele lui Papiu. „In acést'a inca (cá sî in originatiunea de la Ramni), cumu vedemu, despare distanti'a etnografica,“ oserba sarcasticu H. „Cumu cá limb'a valaca e limb'a Romei, dupa priuñtiele scrietoriloru români se intielege de sene; ba dinsi invétia, cá nu limb'a valaca, ci limb'a lui Cicerone, a literaturai, s'a scaimbatu, éra Valaculu a pastratu curata curatiéa limb'a antica strabuna; cádi Sincai e unulu deintre Ramni, cari traise inainte de Romulu scl.“¹⁾ Refle-siunile sale, nu lipsite de unu anumitu tonu satirico-sarcasticu, H. sî-le radîma pe dis'a lui P. Maioru: „Clavim supposito, qua penetrabilia vocum reserantur, pluresque proprietates, quae hodie in docta sive grammaticali lingua Latina vix aut ne vix quidem visuntur, apud Valachos hodiedum vigere detego, ita ut vix dubitari possit, linguam Valachicam longe antiquiorem esse M. T. Ciceronis aetate, qua docta sive grammaticalis lingua Latina ad supremum culmen perfecta est. Ex quo pronò alveo fluit, Valachicam linguam Latinis sive Romanis dialectis, utpote Hispanicae, Gallicae et Italicae modernae antecellere vetustate.“²⁾

De n'amu fi vediutu dein cele precedenti, pana unde ajungu cunoscintiele lui H. despre limb'a sî lucrurile rom., n'amu precepe, cumu de s'a potutu impededá in citatele enunciatuni ale lui P. Maioru sî Papiu Ilarianu.

¹⁾ P. Hunfalvy Századok, a magy. történelmi társulat közlönye, Budapest 1878; pag. 348.

²⁾ P. Maioru in prefat. Lexic. Bud. dein 1825.

Pentru că cumu că limb'a romanésca e un'a dein limbele Romei, este adi necontestabile. Dupa ce marele maiestru alu romanistecei, Frid. Diez, sî slavisti de calibrulu lui Kopitar i asemnara locul cuvenitu intre sororile neolatine că unei fiice genuine sî egale indereptatite a mamei române (ebenbürtige Tochter der römischen Mutter),¹⁾ omu de scienti'a seriósa nu se mai indoiesce despre acést'a. Ace'a inca nu suferu indoiéla, că limb'a nóstra posiede mai multe proprietáti („plures proprietates“ se respica esactu, netedu sî lamuritu P. Maioru), cari proprietáti, adeca cuvente singurite, frasi, sî alte peculiaretáti fonetice, gramatecali sî sintactece in limb'a literaria séu gramaticale dein etatea lui Cicerone séu etatea de auru a latinetatei nu se afla; dara fiendu că celu pucinu una parte dein acele proprietáti se gasesce in scrietorii latini anteciceroniani mai vechi sî mai populari: de aci filologi'a cu dereptu cuventu conchise, că primulu sorgente alu limbei dacoromane cu alu sororiloru sale neolatine deimpreuna e stravechi'a limb'a latina poporale, rustica, vulgaria, éra nu latin'a clasica, carea sî insasi procese sî se desvoltá dein latin'a poporale, precumu ésta procedere dein graiulu poporului e lucru constatatu despre tóte limbele literarie dein lume.

Acestea odata stabilite, urmédia pré firesce dein ele mai vertosu trei corolarie. Corolariulu primu: limb'a romanésca in sensulu indegetatu sî in partea ei indegetata se aréta aievea mai vechia decâtu latin'a literaria, clasica.

¹⁾ Frid. Diez Grammat. der romanischen Sprachen, 3. Aufl. Bonn 1870, I. pag. 135—136; Kopitar in Wiener Jahrbücher der Literat., 46. pag. 86.

Corolariulu alu doile: deorace romanesc'a a pastratu cestionatele si alte elemente limbali in forma mai stravechia si mai originaria decatu sororile italiana, ispana seu plane portugesa si francesca, de ace'a P. Maioru cu totu dreptulu a potutu aferma, ca ea se aréta mai vechia decatu aceste sorori; de unde unii filologi, bunaóra Anglulu Bruce-Whyte, nu dubitara a numi limb'a rom. chiaea limbatoru romanice.¹⁾ Alu treile corolariu: forme ca p. e. numenativulu *lente, mente, lacte*, etc.²⁾ in scrierile unui Eniu, Terentiu, Plautu si alti scriptori anteciceroniani, fiendu invederatu mai departe de numenativulu clasicu latinu *lens, mens, lac*, si mai aprópe seu p'áci identicu cu numenativulu romanescu *linte, minte, lapte*, e nenegabile, ca in de acestea si in alte asemeni nu noi Románii, ci scrietorii latini clasici scaimbara formele stravechie ale limbei lat. rustice; ce'a ce altcumu marturescu sinceru si eli insi-si, intre dinsii Cicerone, carele ne spune, ca in juneti'a sa faceá viersuri cu *torvu, vultu, principibuque* in locu de *torvus, vultus, principibusque*,³⁾ va-se-dica latin'a popularia dein dilele lui reieptá consunele finali intogmai cumu le reieptá d-roman'a pâna in díoa de adi; dara marturescu si recunoscú si celi mai multi filologi romanisti dein presente, deintre cari pentru straini citámu pre uniculu dr. Aug. Fuchs,⁴⁾ celu ce in acestu respectu resúme

¹⁾ *Bruce-Whyte* Histoire des langues romanes, Paris 1841; I. pag. 204—205, 215—216.

²⁾ *T. Cipariu* in Principia de limba si scriptura rom., Blasiu 1860, aduce numerósa de acestea dein tóte pártile gramatecei. Cfr. *P. Maioru* in tractatulu de ortografi'a rom.

³⁾ Vedi si pe Quintilianu, Priscianu si alalti gramateci vechi latini.

⁴⁾ *Dr. Aug. Fuchs* Die romanischen Sprachen im Verhältni-se zum Latein., Halle 1849.

pre mai toti celi-alalti, éra pentru Români pre ilustrulu nostru Cipariu¹⁾, carele in opulu seu nemoritoriu sí, dupa noi, celu mai principale intre tóte opurele lui pretióse, intitulatu „Principia de limba sí scriptura romana,“ desvoltá acésta tema cu una eruditiune dein cele mai vaste sí profunde.

IX. Aice oserbâmu prein trécatu, cà acumu memoratii doi filologi, Fuchs sí Cipariu, apertienu clasei ce aferma, cà literatorii latini ai erei de aur, dein unu zelu escedente de a imitá intru tóte pre Greci, primira de la acesti'a mai multe termenatiuni casuali sí alte forme gramatecali, sintactice sí poetice, pre carile limb'a latina poporale nu le aveá; sí in adeveru acelu zelu de imitare cam escedente sí unele urmâri ale lui nu se potu negá in clasicii latini. Inse una alta clase de filologi, cu totulu in opusetiune cu cea de antâiu, nu acépta parerea predefasiorata, ci sustiene, cà latin'a fiendu intogmai fiic'a sanscritei cá elen'a, terminatiunile lat. *us, es, is, um, em, bus,* etc. chiaru asiá se deriva sí se potu splicá dein primitiv'a limba ariaca, cá sí respectivele terminatiuni ale elenei, fóra a fi lipsa de impromutâri facute de limb'a lat. de la cea elena, cari ambe limbe intr'unu cursu de desvoltare firésca ajunsera in stadiulu limbei lui Homeru sí respective a lui M. T. Cicerone. Pe care parte e adeverulu? Noi credemu, cà sí una clase sí alt'a are dreptu in parte, sí n'are dreptu in intregu. Noi credemu, cà se ne respicâmu opiniunea aice câtu mai pe scurtu, cà in epoc'a, candu limb'a lat. ajunse a se face literaria sí a se inavutí sí cultivá in

¹⁾ T. Cipariu. Principia de limb. sí script. rom., Blasiu 1860.

modu mai insemnatu, terminatiunile ei erá dejá multu mai tocite decâtu ale elenei, cam asiá de tocite, cumu ni le aréta alocurea limb'a lui Eniu sí a celoru-alalti scrietori lat. mai vechi; dara remasitie ale aceluor terminatiuni intregi totu se mai sustieneá ici cóle prein anghiurile vastei Italie. Deci literatorii lat. clasici — concedemu, cà nu pucinu amoresati de formele incantatórie ale elenei — incepura a si-modelá limb'a dupa acést'a, dara nu impromutandu forme deadereptulu de la acést'a, ci recurendu la limb'a latina istorica, pastrata in cestiunatele terminatiuni sporadicu prein vechiele dialecte italice. Acest'a e sí fú demersulu naturale alu formatiunei veri-carei limbe literarie. Asiá facemu noi D-romanii chiaru in tempulu de facia, recurendu la limb'a-ne de inainte cu trei cente de ani; sí pré bine facemu. Asiá fece sí face — cá se aducemu in grati'a lui H. esemplulu celu mai palpabile — chiaru limb'a magiara, adoperandu-se a resuscitá, precumu in parte i sí succese a le resuscitá, formele gramaticali *and, end, va, ve*, (p. e. *adandok, kezdendek; advák, kezdvék*), sí alte forme mai numeróse sí inca mai numeróse cuvente anticate au cu totul obsolete in graiulu poporului magiaru.¹⁾

X. Dupa acésta digresiune cam lunga se reapucámu firulu recensiei hunfalvyane.

Se supera H., căce Papiu Ilarianu in mai desu amintitulu seu opu dŕce, cà pre candu in ultimii ani ai secului trecut se cutremurá pamentulu sub pasii giganteci ai Latiniloru dein apusu, pre atunce coloni'a romana traia-

¹⁾ Pentru resuscitarea acestor'a sí eliminarea strainisimiloru zelédia cu deosebire fói'a filolog. „Magyar nyelvör“ dein Budapest'a.

nida in Daci'a superiøre erá ingenuchiata sî strivita sub Goti sî Huni. Nu néga faptulu, căce nu-lu póte negá, numai numirile de Goti sî Huni paru a nu-i placé, căsî candu Gotii n'aru fi fostu dein strabunii Germaniloru sî deci sî ai Sasiloru transilvani, sî căsî candu nu chiaru Magiarii insi-si s'aru mûndrí cu descendentí'a-le, firesce mediata, de la selbaticii Huni!

XI. Mai departe la inceputulu opului seu Papiu Ilar. dîsese, că revolutiunea cea mare francese, revolutiunea cea mai insemnatória in viati'a omenimei, prochiemandu derepturile omului sî ale poporului, acésta opera mare erá reserbata, cá totu ce e mare, ginteí latine, pentru că ei Jupiter a destinatu imperiulu lumii: „imperium sine fine¹⁾.” „Déca dara stâ ace'a, replica cu sarcasmu H., că romanimea in Daci'a superiøre erá ingenuchiata sî strivita sub Goti sî Huni, unde remane acelu „imperium sine fine?” La acésta replica sî întrebare respundemu inainte de tóte, că H. dupa manier'a sa predilecta întórtoca apriatu lucrulu, sarindu de la marea ginte séu familia de popóra latine, carei-a Papiu Ilarianu aplica viersulu virgili-anu, la una mica partecica strivita a acelei ginti, la natiunea romanésca; deci sarcasmulu lui in acésta directiune n'are base sî îndereptatre, e luatú dein ventu sî se légana in ventu. Éra apoi că marea ginte latina de vre dóue miie de ani incóce pana in tempulu de facia la ocasiunea

¹⁾ *Virgilius* Aeneid. I., 276—279. Jupiteru profetiesce Venerei :

„Romulus excipiet gentem et Mavortia condet
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi.“

a mai tóte evenimentele grandióse seculari ale omenimei intr'adeveru a avutu sí are imperiulu celu mai sublimu alu lúmei, imperiulu minței, ratiúnei, ideeloru umanitarie sí civilisatórie, incependu de la legelatiúnea de modelu antica romana, dechiarata „ratio scripta“, pana la derepturile omului sí ale poporului proclamate de marea revoluțiune francesa, sí pana la templamentele cele mai próspete abia închiate: la acést'a celu mai bunu respunsu lu póte dá lui H. istori'a nepartinitória a demersului cultúrei sí civilatiúnei europene. Acést'a lu va invetiá, de e primitoriu de invetiatura, precumu cá Papiu Ilarianu alu nostru nu fóra temeiu a potutu díce, cá popóra-loru de stirpe latina a fostu pastratu ce'a ce aievea e mare in desvoltarea umánetaței, sí cá laureatulu nostru poetu Alesandri nu fóra temeiu a espresu deuna-dí, in aplausulu lúmei latine, acelasi adeveru istoricu in tóta intinderea ideei, cantandu :

„Latin'a ginta e regina
Intr'-ale lúmei ginte mari;
Ea pórtá 'n frunte-o stea divina,
Lucindu prin tempii' seculari.
Destinulu ei totu înainte
Maretiu indrépta pasii sei:
Ea merge 'n fruntea altoru ginte,
Versandu lumina 'n urma ei.“¹⁾

XII. In continuarea recenziúnei sí criticeei sale H. comite eróre, punendu publicarea gramatecei rom. a lui J. Varescu in 1784 in locu de 1787 (Rômniculu Vâlcei) sí 1788

¹⁾ V. Alesandri „Canteculu ginte latine“, premiatu la adunarea dein estu anu a „Societatei limbeloru lat.“ in Montpellier.

(Vien'a); pre Tichindealu lu numesce Tikindedl, pre Georgiu Tatu „Jötu György;“ ci acestea și alte asemeni suntemu aplecati a le ascrie neatentiunei culegatoriului de tipariu, cu tóte că chiaru numene proprie și ani suntu lucruri fórte delicate in materia de istoria, și in ultim'a instantia și atari erori se incarca și cadu totu in sarcin'a autoriului. De episcopii romani gr. c. dein Ardélu dîce, că antâiu au resiediutu la Fagarasiu, apoi de la 1736 încóce la Blasiu; pe candu in realetate resiedenti'a episcopidoru romani uniti mai unu patrariu de seclu, pana la a. 1721,¹⁾ remase totu la Belgradu, stravechiulu scaunu metropolitanu alu Romaniloru transilvani. Istoricii români o insémna acést'a acuratu și esactu; fia și H. criticatoriulu atare.

XIII. Mai incolo dîce, că in Blasiu nu multu dupa 1754 reformatulu Stefanu Páldi ar fi infientiatu tipografia; faptulu inse e, că in Blasiu neceandu n'a esistatu vre una tipografia a cutarui Páldi, ci depe la mediuloculu seclului trecutu incede acolo a funtiuná vechi'a tipografia a metrópoliei rom. de A.-Juli'a séu Belgradu, carea, precumu se respica Patimariulu séu Strasniculu tiparitu la Blasiu in 1753, „dein dîlele metropolitului Atanasiu pana pe la 1753 se tienù invelita in marama,“ și carea, judecandu pe urm'a producteloru tipografice esistenti, ori că a peregrinatu in 1703 de la A.-Juli'a in resiedenti'a jesutiloru dein Clusiu și de aci dupa 1744 la Blasiu, ori de la A.-Juli'a dea dereptulu la Blasiu, unde de la mediuloculu seclului tr. eppulu Petru Paulu Aronu o repará; incátu

¹⁾ Vedi bul'a lui Clemente XI. resp. a lui Inocentiu XIII., prein carea canónisédia episcopí'a romana gr. c. a Fagarasiului, la *P. Maior* Ist. baser. Rom., pg. 193 s. u.

dara unu Páldi séu altulu si-potù castigá intr'ins'a panae de tóte dílele cá tipografu-culegatoriu, dara necedecumu cá proprietariu sî infientiatoriu alu tipografiei.¹⁾

XIV. Ajungundu H. la finea reflexiuniloru sale asupr'a epoei in carea a traitu Síncai sî a barbatiloru rom. mai renumiti depe atunce, in cari reflexiuni relatiunile Romaniloru dein principate sî depreste Dúnare abíá le atinge cu dóue-trei vorbe, afla contradictiune strigátoria intre cumu precepe sî judeca faptele istorice Papiu Ilarianu sî intre faptele istorice nenegabili insírate de dinsulu, candu Papiu Ilarianu caractrisarea epoei cestiunate o resume in sententi'a, cá „e lucru demnu de insemnatu, cumu cá Romanii celi mai asupriti, celi de sub jugulu ungurescu in Transilvani'a sî Banatu sî celi de sub urgisitulu despotismu alu ierarchiei grecesci in Macedoni'a, produsera literatii celi mai ilustru.“ „Romanii dara n'au gemútu in Transilvani'a sub jugulu barbariloru, reflecta H., ci mai vertosu acolo si-venira in ori mai bine decâtu aiure.“ Noi, marturimu, nu aflámu pretins'a contradictiune. Cumu cá romanimea dein principate chiaru sî sub fatalea domnia a fanariotiloru totu mai aveá inca macaru una umbra de autonomia sî esistencia natiunale, de carea inse Romanii ciscarpatini sî celi dein Emu erá lipsiti, in cosecenti'a carei-a sî referentiele loru sociali sî alalte nemicu n'au fostu mai pucinu decâtu suridietórie: ést'a nu o va poté negá nece H. Déca totusi chiaru deintre eli se redica in acele tempuri apesatórie celi mai straluciti antesemnani ai romanismului, la acést'a concursera cu totulu alti factori,

¹⁾ Dr. Vas. Popu Despre tipografiile rom., Sabiu 1838; sub §. tipografia dein Blasiu.

pre cari loculu sî tempulu nu ne iérta a-i desvoltá aici; éra in prim'a linia concurse man'a Provedentiei, carea demulteori sî intentiunile pucinu binevoitorie ale celoru potenti le intórce spre binele celoru nedereptáti, precumu acést'a nu intr'unu casu se póte demonstrá „ad oculos“ chiaru dein istori'a politica sî baserecésca a natiunei romane.

XV. Trecundu la viati'a lui Síncai, la care petrece ceva mai îndelungu, releva denou una contradictiune. Papiu, cu provocare la Istori'a Transilvaniei scrisa de Lad. Köváry¹⁾, intaresce, cá cu finele seclului trecut in tóta Ungari'a sî Trani'a nu se gasì unu singuru apostolu alu egalei indereptátri, sî cá cu revolutiunea francesca numai Romanii ardeleni au simpatisatu. H. aréta, cumu Papiu s'ar fi refutandu elu insusi, candu aduce inainte conspiratiunea sî sententiarea lui Martinovics sî a consociloru lui cá suspecti de complicetate cu revolutiunea francesca. Nu néga inse H., cá dupa mórtea lui Josefu II., dara mai alesu a lui Leopoldu II., urmá reactiunea, carea avù se o semtia in parte sî Síncai.

XVI. Mai departe nu intielege H., cumu se fia fostu Síncai contrariu alu eppului Bobu pentru innovatiuni latine intentiunate de acést'a a se introduce in baserec'a rom., candu cronicariulu nostru chiaru se aréta adictu alu basericei látine, deórace in prefatiunea gramaticei dein 1780, citandu fabul'a despre arderea càtiloru rom. in Moldavi'a dupa conciliulu de la Florenti'a, díce cá acést'a s'a facutu „cum duplici nationis damno, nimirum cum longaeva

¹⁾ Köváry László Erdély története, VI. 164—167.

ejusdem ab ecclesia Latina scissione et cum summo linguæ propriae detrimento.“²⁾ Ci noi, sî cu noi depreuna sî alti literati rom., întielegemu sî in acestu punctu pré bine pre Sîncai. Impregiuràrile, între cari a trairu natiunea rom. in evulu mediu, scaimbate in evulu celu mai nou in altele, esplica totu. In ochii lui Sîncai ce'a ce atunce între alte giurstàri ar fî fostu pôte bunu pentru Romani, ésta-di între alte giurstàri ar poté deveni pentru dînsii lucrul periculosu sî stricatiou.

XVII. Desclinitu atinsu se semte sî aréta academiculu magiaru prein ace'a, cà Papiu Ilarianu in monografi'a sa despre Sîncai sôrtea vítrega si suferintiele acestui-a le infaciosiédia in parte cá efectu alu sistemii gubernementali de atunce dusimane au pucinu amice misicàrilor natiunali rom.; cà presiedentele Societatei acad. rom. inca asiá întielese pre Ilarianu, prochiemandu in siedentia publica pre Sîncai martiru alu romanismului, adeca victima a Huniloru de er'a nóua; cà M. G. Obedenariu in opulu seu recente despre Romani'a, scrisu in limb'a francesa, pre care drept'acea lu întielege tóta lumea civilisata, inca aferma, cumu cà „Sîncai abiá reintorsu dein Rom'a fû espusu la varie persecutàri, dein causa cà in Analile sale documentà derepturile Romaniloru cà ale unei natiuni libere sî nedependenti, derept'ce aministratiunea unгурésca a si condamnatu opulu se se dè focului éra autoriulu se fia spendiuratu“²⁾; cà estu-modu istoriografi'a hebeuca

¹⁾ *G. Sîncai* in pefat. gramaticéi rom. dein 1780.

²⁾ *M. G. Obédénairé* La Romanie économique d'après les données les plus récentes: géographie, état économique, anthropologie, avec une carte de la Romanie; Paris 1876.

acést'a intortocare intentiunata o crede ea insasi sí o face a se crede sí de altii. H. tiene de lucru invederatu, că numai imparechiările lui Sîncai cu Bobu sí cu calugherii au fostu caus'a incarcerei sí restristelorui. Dara tóta lumea scie — sí in acést'a lume cuprindemu sí pre eruditulu academicu mag., — ce suntu episcopii sí organele ecles. demulteri in manile unoru sisteme gubernementali. Adevverulu mai pre susu de tóte! Si istoriculu genuinu trebuie se scrutedie adevverulu nu numai pe suprafaci'a unei templamentelorui, ci demitiendu-se mai afundu; numai asiá va aflá, ce aduce in misicere sí involbura ace'a unda? Altmintre sí H. recunósce cam cu gur'a diumetate, că reactiunea, ce contr'a mesurorui umanitarie sí poporului rom. inca multu favorabili ale lui Iosefu II. dupa mórtea acestui-a sí a lui Leopoldu II. se inaugura, lovi in parte sí pre Sîncai alu nostru.

XVIII. Pana a nu ne desparti de acést'a parte, oserbámu cá intre parentesi, pentru limpedirea lucrului, că Sîncai n'a fostu neceodata canonicu in sensulu canonicilorui r. cat. au gr. cat. de adi, precumu s'ar paré a afermá Papiu sí dupa elu H.; cá ce pre candu se tieneá Sîncai de cleru, inca nece nu esistá capitlulu blasianu, redicatu abiá in 1806.¹⁾ Dara fiendu cá capitlulu canonicali dein baserie'a apuséna si-tragu originea dein conventele calugheresci depre langa baserecele catedrali, sí fiendu cá basilitii dein Blasiu asisidere aveá inca de la inceputulu lorui destinatiunea de a sierbí totodata cá consiliari sí ajutori ai episcopului in afacerile diecesei, de aci Sîncai s'a potutu in intielesu mai

¹⁾ *P. Maioru* Istori'a baser. Rom., Bud'a 1813, pg. 235 s. u.

largu chiamá canonicu, „celu mai de diosu in santîre, dara alu doile in deregutoria,“ cumu dîce elu insusi despre sene.

XIX. In partea a trei-a sî ultima H. iea la sita dása ideele relegiunarie si eclesiastice, sociali, natiunali, literarie sî istorice ale nemortalelui nostru Sîncai, totu in ordinele monografiei papiu-ilariene, dandu-si silintia a combata temeliile istoriografiei rom. sî pre acést'a dupa potentia a o redicá dein tietîne. Cu ce sucesu? Se vedemu.

Fia-ne inse permisu inainte de tóte a mai aduce unu micu specimene de aparatulu, cunoscienti'a sî fidele-tatea, cu carea H. tracta pe scrietorii rom. sî scrierile loru, încâtu fóra vetemare potemu dîce despre elu, cá se acatia de lucrurile rom. cá orbulu de gardu. Éea Papiu Ilarianu in monografi'a sa desu amintîta serie, cá „intemeiatu pe dîsele lui Tertulianu si Origene, autori dein secl. II., Sîncai nu fóra temeiu gandesce, cumu cá intre stramosii nostri celi de Traianu portati in Daci'a atunce inca au fostu multi crestini; éra inceputulu crestinarei Româniloru lu-probédia la anii 174 sî 319 ai Croniceii.“ Asiá P. Ilarianu; sî cumu le reproduce aceste-a H.? „Asiadara Sîncai sî dupa dinsulu altii, dîce H., inceputulu crestinarei Româniloru lu-punu in anii 174—319.“ Minunata traducere sî reproducere! Nu, noi nu ne indestulimu numai cu una atare vechime a crestinismului intre Români, ést'a se o scia H.; ci procedemu a crede sî afermá susu sî tare, cá Rom'a ne este léganulu precumu alu gintei asiá sî alu relegiunei, cá intre colonii romani dusi in a dou'a diumetate a seclului I. in tienaturile dein derépt'a Dúnarei sî de la inceputulu secl. II. incóce in celea dein stan-

g'a séu in Daci'a traiana voru fi fostu nu pucini crestini inca de a casa dein acea Roma sî Italia, unde numerulu crestineloru erá acumu pe atunce asiá de mare, câtu dupa apostolulu Paulu credenti'a Romaniloru se predicá sî laudá in tóta lumea,¹⁾ éra sub Nerone sî Domitianu se pornira sî persecutiuni sangeróse contr'a loru; cá se tacemu de faptulu, cá prein secl. II. incesi legiunile romane stá mare parte dein crestini, bunaóra legiunile imperatului Marcu Aureliu filosofulu in resbelulu portatu la a. 174 contr'a Cvadiloru.²⁾

Asiadara mintea cea sanetósa ne dicta, ba pe temeiulu fapteloru istorice nedubitate ne costringe a presupune sî a crede sî a intári, cá coloniile romane, ce plamadira gintea romanésca de ésta-di, adusera cu sene dein Rom'a in Daci'a sî primele sementie ale doctrinei evangelice. Déca apoi Síncai prelanga acestea se mai provóca sî la testimoniele nerecusabili ale scrietoriloru dein secl. II. Tertulianu sî Origene,³⁾ cari atesta a fi fostu crestinismulu pre tempulu loru latitu sî in Daci'a cea pe atunce fóra indoiéla in tóte fibrele ei romana; sî déca cu tóte acestea elu si-respica convictiunea cu espresiunile eufemistece „mi se pare,“ „nu fóra temeiu gandescu“ cá intre colonii romani adusi in Daci'a voru fi fostu multi crestini: celu mai pucinu dereptu lu-are H. de a ride de atari espresiuni, admisibili in istori'a a tempuri asiá departate sî intunerecate, sî cari caractrisédia in modu asiá de favorable modesti'a sî scrupuloseitatea istoricului ro-

¹⁾ *S. Paulu* epist. càtra Romani I., 8.

²⁾ *Baronius* Annales ecclesiastici, Venetiis 1707; ad. h. ann.

³⁾ *Tertullianus* adv. Judæos.

manu intru a aserá ceva cá certu, facia de incumetarea nefundata a recensentului H. de a atacá sí persiflá, dara de a nu demonstrá nemica dein obiectiunile sale.

XX. Totu asiá de ratiunabile sí fundata o credemu si tienemu, desí i desplace lui H., afirmatiunea cronicariului rom., dupa carea nu Români au luatu credinti'a lui Cristosu de la Goti seu de la Sloveni, ci Gotii sí Slovenii s'au luminatu prein Români.¹⁾ Diace, asiá credemu, in natur'a lucrului, cá popóra-le barbare, ce in secele III.—VI. nevalira in imperiulu rom., se fia afluat aice crestini, sí anume in prim'a linia crestini chiaru pre domni imperiului, pre Romani, cari fecera cunoscutu numele lui Crestu acelu poporatiuni barbare; éra nu deincontra. Dara apoi nu lipsescu nece testimonie istorice. Intre áltii S. Teofanu patriarculu bizantin, in legatura cu nararea victorielu lui Costantinu celu mare reportate la 319 asupr'a Gotiloru in Sarmati'a, relaté dia la a. 325, cá „pre acelu tempu multe neamuri au venitu la botediu pentru minunile, ce se faceá de nescari preuti, cari inca depe tempulu imperatului Galienu fuse robiti de Goti, de Celte sí de Galii euperii, cari atunce nevaliá asupr'a Romaniloru, éra acumu sub invingutoriulu Costantinu nenumarati deintru dinsi scapandu la Cristosu s'au luminatu.“²⁾

XXI. „Dara e minune necredibile, ne replica H., cá Români se fia fostu convertitori Slaviloru, sí totusi limb'a slava se fia avutu influentia asupr'a romanéscai, ce'a ce n'are parechia in tóta istori'a universale.“ N'are parechia? Cerce H. mai deamenuntulu, sí de bunaséma va aflá, celu

¹⁾ *Sîncal* Cronic'a Roman., aa. 174. 319. 325. 370. 404.

²⁾ S. *Theophanes* in *Chronolog.* ad. ann. Constantini magni 20.

pucinu analogie. Cestiunea inse e nimeritu pusa pe terimulu filologiei, pe care terimu va trebui in analisea ultima se se decida si intrebarea despre mesur'a romanetatei poporului romanescu; ce'a ce profetimu cu conscienti'a certitudinei, ca ea se va rezolvi de doue-trei ori mai in favorea latinetatei nostre, de cumu s'ar rezolvi cestiunea magiaretatei Magiariilor de adi. Ca-ce, astragundu de la gramatic'a si sintacsea noastra cu totulu neatinsa de strainismi, chiaru cuventele de prim'a necesitate ne suntu cea mai mare parte latine, pre candu ale Magiariilor suntu intr'una buna parte slavice (asztal, ablak, ebéd, vacsora, szalma, szilva, szerda, csütörtök, péntek scl.). Dara crestinismulu, crestinismulu intre Romani? cace aice — cumu dice dical'a cam triviale rom. — ne pune H. sul'a in coste. Afla dara H., ca si limb'a ne areta, cumu ca mai de la intemeierea crestinatatei, adeca de la venirea noastra in aceste tiere, amu fostu, dupa marturi'a limbei romanesci, crestini lat. in evulu mediu chrestinus,³⁾ si nu pagani l. paganus, cari numiri nu le amu luat nece de la Goti, nece de la Greci seu Slavi, ci de la Romani dein limb'a lat., in carea se afla etimulu pagus, de unde paganii se numira dupa ce, scotiendu-se dein cetati, nu se mai afla decatu pe sate. De atunce dicemu noi domene ca nu *κρησινη* au slav. nedele, cruce nu *σταυρος* mag. kereszt, parésemi l. quadragesima nu *τεσσαρακοστη*, cu menecatura, base-reca intru intielesulu romanu-crestinu, botediu, botediare l. baptizare, domnedieu ca Italii domenedio si ca Provincialii domnedieu, serbatória, santu, si nu-

³⁾ Jac. Sirmondi opera varia, Venetiis 1728; la Du Cange christinare = catechumenum facere.

mele de santi și serbatori: Santa-Maria nu Santa-Mária, San-Pietru, San-Pauru, San-Giorgiu și San-Juane, cari pentru vechimea lor adi se pronuncia San-Giorzu și San-Zuene. Nu sunt acestea documente destule, că creștinetea nu au luat-o părinții noștri nece de la Greci, nece de la Slavi și Goti? Dara fataletatea timpurilor, dorere! ne despartî de baserec'a romana și ne împreună cu cea bizantina, inca nece cu acést'a dea dereptulu, ei mai multu prein mediolocire bulgara-serbé-sca.¹⁾ Inse părinții noștri celu pucinu, s'au incercatu a se apropiá de baserec'a matre romana atátu in dîle betrane * Romanii dein Emu sub Joanitiu pe la 1204, celi dein Moldavi'a in secl. XIV—XV., celi dein Munteni'a sub Vladislavu pe la 1370,²⁾ cátu și in dîlele mai nóue Romanii ciscarpatini pe la 1700.

XXII. Natur'a lucrului aduce mai departe cu sene, că unde au esistatu creștini romani, acolo au trebuitu se fia esistatu și pastori sufletesci, episcopi și metropoliti romani. Intr' adeveru istori'a, cátu de macra, a secleloru IV—V, ne a și pastratu numele mai multoru arhieriei, ce au pașcutu pe acele timpuri turm'a lui Crestu in tienaturile Dacioloru vechie și nóue, care turma, cumu aretaramu și vomu mai aretá, a trebuitu naturalmente se consiste pe atunce in cea mai mare parte și mai vertosu dein Románi, strabunii noștri. Asiá la actele primului sinodu ecumenicu lu-aflámu suserisu cá penultimu intre 318 părinți ai sinodului, nu 308 cumu dîce H., dein Daci'a traiana pe

¹⁾ *Cipariu* Acte și fragmente, Blasiu 1855, pag. 9—10.

²⁾ *P. Maioru* Istor. baser. Rom., pag. 50 s. u.

metropolitulu Teofilu alu Gotiei, cu preutulul Ulfil'a, carele apoi i-a sî urmatu. Numele Gotiei se nu ne impiedece necedecâtu: Gotii dein patri'a loru de atunce de langa Nistru facundu dese invasiuni in Daci'a traiana, ba sî in tienuturile dein derépt'a Dúnarei, scrietorii latini sî bizantini numira tiererele dea stang'a Dúnarei de diosu in generale Goti'a de la celu mai vigorosu, potente sî infricosiatu poporu barbaru, ce infestá imperiulu pe atunce dein părtille acestea. Dein Daci'a aureliana séu nóua suscrisera acteloru sinodului niceanu Protogene alu Sardiceei, adi Triaditi'a, carui s'a demandatu sî ace'a, cá câte a despusu sinodulu se le anencie sî promulge basereceloru celoru dein Daci'a, Calabri'a, Dardani'a sî dein tiererele vecine; Pistu alu Marcianopolei, adi Preslav'a, sî Mariu alu Comesei. Unspradiece ani mai tardíu la sinodulu dein Sardic'a ieau parte acelasi Protogene arceiepiscopu alu Sardiceei; Gaudentiu dein Daci'a dein urbea Naisu, patri'a marelui Costantinu imperatu; Calvu sî Vitale dein Daci'a ripósa; Calvu dein Castrulu-lui-Marte, adi Marot'a; sî Vitale dein Acve, care urbe erá dea derépt'a Dúnarei nu de parte de puntea lui Traianu. Éra dupa sinodulu IV. ecuménicu, tienutu la 451 in Calcedonu, episcopii Mesiei inferióre de mai demultu, unde erá acumu in parte Daci'a nóua, adunati in sinodu adresédia una epistola in afacerea uciderei santului Proteriu Alesandrinénulu sî a sinodului calcedonénu cátra imperatulu Leone, epistola scrisa latinesce, carea apoi se traduse grecesce.¹⁾ Intru atátu popo-

¹⁾ *Le Quien Oriens christianus*, tom. I. pag. 1217, la *P. Maioru Istor. baser. Rom.*, pag. 172.

renii creștini și pastorii lor erau în acele ținuturi și timpuri romani, cătu nece imperatului bizantin nu scieă serie altcumu decâtu în limb'a lor romana-latina.

XXIII. Tóte acestea H. nu le crede; dara ce-i se facemu?! Dîce, că „dupa schematismulu dein 1864 alu diecesei gr. c. de Oradea Protogene ar fi fostu acelu episcopu românú, care a luatú parte la conciliulu niceanu; éra dupa Sîncai, care se basédia pe Labbaeu și Papebrochiu, dein Daci'a traiana ar fi fostu metropolitulu Teofilu cu prentulu Ulfil'a, și dein Daci'a aureliana episcopulu Protogene; deci în acésta contradicțiune scrietorii potú alege între Teofilu și Protogene. La Eusebiu, carele în Viati'a lui Costantinucelu-mare însira tierele, dein cari se adunara în Nice'a demnitari basericesci, indesiertu cêrca numele fia a lui Teofilu fia a lui Protogene; deincontra unde Eusebiu descrie victoriile lui Costantinú asupr'a Scitiloru și Sarmatiloru, de acolo ace'a apare, că în Romani'a de adi inca nece nu esistá pe acele timpuri creștini; éra Ardélulu stá pe atunce cu totulu deinafara de orisonulu bizantinú séu românú. Adauge, că Hasdeu în a sa Istoria critica a Romaniloru pre strabunii Româniloru séu adeca pre colonii lui Traianu nece nu i pune a fi locuitu în Transilvani'a, ci în Munteni'a, anume în ținuturile Oltului séu Olteni'a.“ Asiá H.

Inca odata: ce se i facemu, déca H. nu vre se créda despre noi Români numai ace'a, ce dupa multe sucitúre și resucitúre i convene? Ce se i facemu, déca cu voi'a si- inchide ochii deinaintea luminei adevérului istoricu documentatu prein acte necontestabili și recunoscute de tóta lumea literaria? Că Eusebiu în Viati'a lui Costan-

tinu-celu-mare nu numesce nece pre Teofilu nece pre Protogene? Dara avut'a Eusebiu scopulu de a numi in panegiriculu seu pre acesti-a ori pre altii, si insira elu aievea, deca nu pre acesti-a, celu pucinu pre alti episcopi partecepatori la conciliulu niceanu? Ba. I insira inse actele si suscriptiunile conciliiloru, pastrate latinesce pana in dno'a de adi¹⁾ si publicate de Labbaeu; era intre celi insirati cetimu pre Teofilu dein partile Daciei vechie, pre Protogene si altii dein Daci'a noua, precumu o atesta acest'a si alti numerosi istorici, si precumu si Sincal alu nostru forte lamuritu si la intielesulu orisfcui, afora de alu dlui H., o spune.

Dein ventu e luata si acea asertiune a lui H., dupa carea dein loculu, unde Eusebiu vorbesce despre invingerrile lui Costantinu reportate asupr'a poporatiuniloru scite si sarmate, ar fi elucindu, ca in Romani'a de adi nece nu esista inca pe atunce crestini, era Ardélulu stá cu totulu deinafóra de orizonulu bizantinu. Eusebiu in loculu cestiunatu vorbesce in generalitate; dara alti scrietori antici, p. e. Orosiu ne spune apriatu, ca Costantinu-celu-mare pre neamurile cele pre tari si mari ale Gotiloru in insusi sinulu pamentului loru celui barbarescu la a. 319 le a invinsu de le a sfermatu.²⁾ Asiadara Costantinu-celu-mare a invinsu poporatiunile barbare scitice si sarmate in sinulu pamentului loru barbarescu. Deci victori'a stralucita, bine se ne insemnamu, s'a templatu in Sarmati'a. Si unde ore se intindea acea Sarmatia? De la Nistru deincolo, deci deincolo si de Daci'a vechia traiana; deci enuncia-

¹⁾ *P. Maioru* Istor. baser. Rom., pag. 124.

²⁾ *Orosius* lib. 7. cap. 28.

tiunile eusebiane cam generali despre latărea creștinismului în urm'a dăsei victorie între gintile scitice și sarmatice se referescu numai la acelu ținutu cu poporațiunile sale, éra nu și la Daci'a traiana; deci nu se pôte cu temeu sustiené, că Transilvani'a, carea cadeá p'ací în calea speditiunilor militare ale lui Costantinu, ar fi statu pe atunce cu totulu deinafóra de orizontulu bizantin, cându dein istoria, dein inscripțiunile, monetele vechie și alte monumente și obiecte sapate și aflate în Transilvani'a scimu, că imperatii romani orientali pana pe tempulu lui Anastasiu I. în secl. VI. n'au fostu renunțiatu nececumu la posesiunea Daciei traiane;¹⁾ ba chiaru Costantinu-celu-mare, spre a o poté apará mai cu sucesu contr'a invasiunilor dein partea popóra-loru barbare, construi la a. 330 și una punte preste Dúnare, dein diosu de puntea lui Traianu, totu asiá ori înca și mai grandiósa cá acést'a.²⁾ În fine Hasdeu dein Olteni'a sa, cá cuibu principale alu plamadirei gintei romanesci, nu eschide tóta Transilvani'a, ci dein coltiulu sudu-vesticu alu acestei-a una parte o adauge espresu la acea Olteni'a.³⁾ Cumu vedemu și aice, H. fóra multa mustrare de cugetu mai și omite, întórtoca și fórfeca câte ceva în citatiunile ce le face, dupa cumu i vene mai bine la socotéla. Seraca critica!

XXIV. Episcopii și metropolitii de candu e creștinismulu au avutu resiedentie episcopesci și metropolitane, și de la urbea, în carea au resiediutu, si-au luatú în regula si titlulu, asiá câtú de la cutare tíera numai de totu raru și

¹⁾ Dr. Joane Lazaru Table cronolog., Bistritia 1873.

²⁾ Zosimus lib. 2. in Constantinum. Stritterus tom. 1. pag. 44.

³⁾ Hasdeu Istori'a crit. a Rom., Bucuresci 1874; I., 407 s. u.

numai episcopi mai vertosu misiunari intre pagani si eretici s'au indatinatu aórea a se intitulá. Testemoniu ne dá despre acést'a intréga istori'a baserecei crestine. Pentru acea Síncai si cu elu impreuna P. Maioru si alti scrietori ai nostri reflectandu la ace'a, cà Teofilu se suscrie pe se ne acteloru conciliului niceanu numai simplu alu „metropoliei Gotiei,“ opinédia, cà elu a fostu metropolitulu cetatei Belgradului séu Alb'a-Juliei dein Ardélu, deórace inceputulu metropoliei cei romanesci dein Belgradu aiurea nu lu afla. „Déca stá acést'a, replica H., apoi candu s'a slavisatu scaunulu arceiepiscopescu, de s'a facutu Belgradu (= Cetatea-alba)? si cumu s'a templat, de aceli Latini si pre episcopulu lat. lu-numira „vladica“? Respondemu pe scurtu: atunce si asiá, candu si cumu se fecera dein metropoliile si episcopiele transdanubiane nenegabile románe a Sardiceii Triaditi'a, a Marcianopelei Preslav'a scl.

Ce se ne mirámu inse de scepticismulu lui H. facia de acele tempuri indepartate, intunecóse si mésere in documente istorice, candu elu cutédia a trage la indoiéla esistenti'a metropoliei romane dein Belgradulu Ardélului chiaru si in tempurile mai deincece, sub regii Ungariei si principii Transilvaniei, dein cari tempuri ni se pastrara nu unulu, ci dieci de documente atestatórie de esistenti'a s estensiunea juredictiunei cestiunatei metropolie? Nu le-a cititu si nu le scie d. sa? Afle-le si citésca-le la P. Maioru, A. Treboniu Laurianu si alti scrietori eminenti ai nostri. Afle despre metropoli'a rom. dein Belgradu in Transilvani'a la P. Maioru patru diplome deodata, in testulu lor latinu autenticatu: un'a a regelui Matí'a dein 1479, alt'a a regelui Vladislau dein 1491, a trei-a a

aceluiasi rege dein 1494, si a patr'a totu a celui rege dein 1498, dein cari se vederé dia, cá pe acele timpuri inca sí episcopulu rutenu alu Muncaciului, nu numai poporulu romanu dein Maramuresiu sí alte pàrti ale Ungariei proprie, erá supusu juredictiunei metropolitului rom. dein Belgradulu séu A.-Juli'a Traniei.¹⁾ Afle cá dupa urmele istorice nu mai pucinu de dóuespradiece episcopíe romane se tieneá cá sufragane de desu memorat'a metropolia.²⁾ Afle, cá in câteva dieci de cárti rom., tiparite in secl. XVI—XVII. sub principii transilvani protestanti sí dedicate dupa spiretulu tempului mare parte acestor'a, arci pastorii romani de Belgradu se suseriu, fóra vre una contradícere dein partea ultra-zelosiloru inonitori relegiunari, se suseriu cá arceiepiscopi, metropoliti, arcimetropoliti. Potutu-s'aru-fi óre incumetá a face asiá ceva metropolitii romani de A.-Juli'a, mai alesu facia de celi ce cu tóte mediulócele posibili se adoperá a-i trage la confesiunea protestante sí a-i supune juredictiunei superintendentelui calvinescu, déca prelanga titlulu sí dreptulu loru metropolitanu nu militá istori'a? Afle in fine, cá sí dupa unirea facuta in 1700 metropolitii rom. de A.-Juli'a se numescu sí eli pre sene, i numescu si supusii loru sufletesci, i numescu chiaru sí diplome imperatesci inca totu arceiepiscopi.³⁾ Afle H. sí invetie istori'a româna, inainte

¹⁾ *P. Maioru* o. c., pag. 149 s. u.

²⁾ *Cipariu* Act. sí fragm., pag. XI. s. u. insíra, dupa urmele istorice, pre urmatóriele episcopíe rom. sufragane ale A.-Juliei: Beiusiu, Bistr'a, Fagarasiu, Felécu langa Clusiu, Galatiu langa Fagarasiu, Giuagiu-de-susu (Fel-Diod), Maramuresiu, Muresian'a langa Cenade in Ungari'a, Oradea-mare, Satmariu, Silvasiu langa Hatiegu, Vadu (Rév) in Ungari'a.

³⁾ *Cipariu* Acte sí fragm., pag. 256; *P. Maioru* o. c. pag. 87. 149. scl.

de a se încumeta se o critice. Invetiandu-o i-voru desparé de securu multe idee stangacie preconceptute in privinti'a Româniloru, sî — ce mai scii? — pôte in urma se va face inca sî convertitu românu, amirandu cu celebrulu Edgaru Quinet pre Sîncai alu nostru pentru metodulu, cu care elu lasa totudeun'a se vorbésca marturiile istorice insesi sî dein spusele acestor'a se si-formedie lectoriulu insusi opiniunea sî judecat'a despre cutare temperamentu, sî cu care metodu Sîncai, dupa Quinet, a prevenitu sî intrecutu scól'a istorica critica nascuta in seclulu nostru.¹⁾

XXV. Inca câteva oserbatiuni privitórie la relegea sî baserec'a Româniloru.

La a. 602 Sîncai serie, cà Foc'a, dupa ce a apucatu imperati'a bizantina, cá se si-o intarésca pre multi a omoritu, sî temendu-se cá nu cumu-va se-lu aforisésca patriarculu costantinopolitanu pentru uciderea imperatului Mauriciu, a scrisu la patriarculu Romei, in care epistola dà patriarcului Romei titlulu de ecumenicu, care titlu dupa acea l'au sî tienutu toti patriarcii Romei pana in presente; ce'a ce báremi de nu l'ar fí tienutu! pentru cá titlulu acest'a a stricatu amórea intre resariteni sî apuse-ni. H. oserba la acestea, cà Sîncai au n'a sciutu au n'a voitu se scia, cá titlulu de ecumenicu patriarculu costantinopolitanu lu folosiá já in 587 (mai dereptu in 588)²⁾, ce'a ce pap'a Gregoriu-celu-mare, carele insusi nu usá de acestu titlu, a desaprobatu cu totu adinsulu. Noi respundemu, cà obiectulu cestiunatu este fórté controversu, sî

¹⁾ *E. Quinet Oeuvres complètes*, Paris 1857; art. Les Roumains.

²⁾ *Ant. Klein Historia eccles. christ.*, Graecii 1828; I., 419.

de acea cronicariulu nostru si-potù pré bine radîmá asertulu chiaru pre una autoretate istorica rom.-catolica, pe Fleury.¹⁾ Adevverulu e, care nu se póte negá, cá „Iliacos intra muros peccabatur et extra;“ cá de una parte patriarculu costantinopolitanu Joane Ajunatoriulu in conciliulu tienutu la 588 in Costantinopole luá pentru sene cá archiereu alu capitalei imperiului, grecesce dîsu sî *οἰκουμένη*), cumu sî pentru urmatorii sei desu memoratulu titlu de patriarcu ecumenicu; de alta parte papii Romei, in speciale Gregoriu I., inca numai dupa acea se liniscira, dupa ce imperatulu Foc'a prein unu edictu a dechiaratu baserec'a Romei vechie capu alu totororu basereceloru.²⁾

XXVI. Desplace mai incolo lui H., cá istoriculu romanu pre apostolii Slaviloru Cirilu sî Metodiú i dîce a fî fostu de origine romana; recensentele magiaru crede, cá legendele slovane chiaru asiá adeverescu románitatea celoru doi apostoli slavi, cá Belgradulu transilvanu románitatea acestui-a. Dara óre nu marturesce destulu de apriatu Cedrenu,³⁾ cá Metodiú erá prasitu dein Rom'a?

Desfidemu apoi pre H., se ne spuna sî arete acelu locu alu Cronicei Romaniloru, unde autoriulu acestei-a ar fî afermandu, cá Bulgarii inca suntu Románi.⁴⁾ Au nu chiaru deincontra, sedusu prein limb'a loru actuale, Sin-

¹⁾ *Fleury* Historia eccles., ad h. ann.

²⁾ *Ant. Klein* o. sî l. c.

³⁾ *Cedrenus* Compend. histor. de Michaële III. (edit. Bonnæ 1839, t. II. pag. 159): »Monachum Methodum, Roma oriundum (*Μεθόδιον μοναχὸν Ῥωμαῖον τὸ γένος.*)«

⁴⁾ *Hunfalvy P.* Századok, 1878. fasc. V. pag. 448: „Sajnálja egyébiránt Sinkai, hogy a rumun-bolgárok ismét elállottak az uniótól, mert az őket a szlávtság ellen, kívált a görögség ellen, biztosította volna! Tehát a bolgárok is rumunok.“

cai i crede si dîce a fi de origine slava,¹⁾ macaru cã in presente abiã suferẽ indoiela, cumu cã cestiunatulã poporu e de vitia turanica, dara esta-dî cu totulã slavisatu? Si ce dede ore ocasiune recensentului H., de a emite despre istoriculu nostru preatinsulu neadeveru? Unirea, ce fecese cu baserec'a Romei Ioanitiu imperatulu Romaniloru si Bulgariloru pe la inceputulu seclulu XIII. Acesta unire Sîncai ar fi doritu se fia tienutu si perduratu, dreptu scutu alu natiunaletatei romãne contr'a slavonismulu si mai cu sema a grecismulu; pentru acea elu si-esprime parerea de reu, cãce prein actele conciliulu VIII. ecum. dein Costantinopole Bulgari'a, incontr'a vointiei Bulgariloru si Romãniloru de acolo, se luã de sub patriarci'a Romei si se dede patriarciiei de Costantinopole; „baremi de nu s'ar fi templatũ acest'a, eschiama S., cã Romãni mai fericiti aru fi fostu, de s'aru fi supusu patriarciiei dein Rom'a!“²⁾ Cu unu cuventu: istoriculu rom. vorbesce aice destulu de invederatu numai si numai despre Romanii dein imperiulu romanu-bulgaru, in interesea caror'a ar fi doritu se fia avutu durata unirea baserec'esca cu Rom'a a imperiulu dein vorba. Dara ce se vedi? Tient'a sociale-politica, prefipta cestiunateloru recensiumi hunfalvyane, face pre recensente inventiosu. Firesce cã atari inventiuni trecu de bani buni numai inaintea celoru necunoscutori de lucrurile, popora-le, tempurile si tiererele respective. „Ignotos fallit, notis est derisui.“

¹⁾ *Sîncai Cron. Rom.*, a. 680: „Cumu cã Bulgarii aru fi fostu de una vitia cu Turcii si cu Tatarii, Engel n'a aretatu, nece va potẽ aretã; pentru cã limb'a Bulgariloru areta, cumu cã eli suntu de vitia Sloveni.“

²⁾ *Sîncai Cron. Rom.*, a. 869.

XXVII. Mai face H. și alte numeroase citate și atinge numeroase lucruri privitoare la starea relegendă și baserecească a Romanilor în eră protestantismului și a unirii în Trani'a, cu respectu la cari nu e multămitu cu verdictulu istoricu, ce lu pronuncia despre ele cronicariulu romanu. Asiá între altele, cumu că „Ddiu celu de susu prein Isabel'a și fiulu ei a începutu a bate pre Romanii dein Ardélú, pre cari i mancasse pap'a de la Rom'a mai înainte, căce nu s'au plecatu lui se i fia dobitoce, nu oi sufletesci;“ cumu că „dupa ce s'a înduratu atotpoterniculu Ddiu a certá mândri'a santei baserece a Romei prein medulariele ei, adeca prein protestanti, némulu nostru celu rom. întregu, adeca nu numai prostii ei și nobilii dein Ardélú și părțile Tieriei-unguresci, pentru că n'amu primitu retacirile protestanților, precumu nu primisemu obiceiurile baserecei Romei mai înainte, la atât'a au ajunsu, cătu numai suferiti s'au ținutu;“ cumu că scopulu unirei erá de a înmulți prein Romanii uniti, în folosulu Unguriloru, numerulu scadiutu alu catoliciloru, și de a desbiná, debilitá și aruncá pre Români, sub pretestu de relegendă, în noua sierbitute ungeresca; cumu că unirea s'a efaptuitu prein tradări, insielatiuni și siluiri varie; cumu că Romanii prein unire si-pierdura dreptulu și scaunulu metropolitanu, deórace infientiarea episcopiei Fagarasiului fú mormentulu metropoliei de A.-Juli'a séu Belgradu, scl. sc. 1) Tóte acestea adevăruri istorice, de Síncái în tóta form'a documentate, nu afla gratia în ochii lui H., carele marturesce naivu, că omu de categori'a sa nu póte gací,

1) *Síncái* Cronic'a Roman., aa. 1571. 1514. 1696. 1699. 1721. 1697. s. a.

ce reu a nascutu unirea; că incetarea metropoliei rom. numai atunce o va poté crede, candu esistenti'a ei istoric'a o va vedé nenegabile documentata; și că reg. censoriu ardelénu dein 1812, debunaséma preutu cat. au gr. cat. de incredere, chiaru de n'ar fi fostu istoricu, totusi citindu manuscriptulu lui S., de multe ori a potutu se se sternésca in elu cugetulu, cumu că „opus igne, autor patibulo dignus.“ Câta amabilitate cu adeveratu dein partea lui H. pentru istoriculu nostru!

Ci se lasâmu amabilitâtile și susceptibilitâtile la una parte. Nu incapu amabilitâti și susceptibilitâti fia natiunali fia individuali acolo, unde e vorba de adeverulu istoricu, de nenegabili fapte și templamente dein trecutu, ce nu se mai potu resface. Istori'a, ce vrè se merite acestu nume, are se le propuna cu scrupuloseitate intogmai precumu acelea s'au templat, neadause și nemicsiorate, nenedite și nefalsificate, spre invetiu salutariu pentru descendenti atâtu ai asupritiloru câtu și ai asupritoriloru. Estu invetiu e, care a promovatu și promóve cultur'a, civilisatiunea, moraletatea, umanismulu omenimei. Despre una atare scientia istorica, dara numai despre una atare, potemu apoi dîce cu marele oratoriu alu Romei, cumu că „emollit mores.“

Ci chiaru asiá propune Sîncal, și propunu alalti scrietori rom., patîtele Romaniloru sub principii transilvani protestanti și in er'a introducerei și stabilirei uniunei cu baserec'a Romei la Romani. Și dupa cine óre o propunu asiá, și nu altcumu? Chiaru dupa funtane istorice mai vertosu magiare. Placa lui H. a citi actele dietelor tran-

silvane dein 1568¹⁾ și dein epoc'a urmatória, mai multi artici dein Aprobate și compilate, diplom'a dein 1643 a unui Georgiu Rákoczi și altele ale altoru principi, scrierile unui Lupu Bethlen, Mich. Cserei, Martinu Szentiványi, Petru Bod scl. Dein tóte acestea, de va voi, va poté vedé, cumu sub Joane Sigismundu metropolitulu rom., dein cauza că nu acépta protestantismulu, si-pierde posesiunea Lancremu, e costrinsu a luá lúmea in capu și a trece in Romani'a; cumu metropolitulu Elia Forestu dein acelasi temeiu e destituitu, éra sucesoriului Stefanu Pop'a Simeone i se impun prein ucasu principescu spre primire de voia de nevoia doctrinele calviniane; cumu sub Apafi nenocentele arciépiscope Sav'a e scosu in tergulu Vintiului și batutu cu vena de bou, pana ce si-dá suflétulu²⁾; cumu biét'a romanime ardeléna e trasa impinsa cá vai de ea, cá lucru alu nimeniu, de una parte de zelulu proslitecu turbatu alu secteloru protestantice,³⁾ de alta parte de alu rom. catoliciloru,⁴⁾ facundu-i-se in scaimbulu trecerei la cutare relegiune recepta brilianti promisiuni, dara in loculu acestora celi trecuti tredíndu-se cu deceptiuni amare, cu sfasiári intestine și cu brachia militari, metro-

1) *Cipariu Acte și fragm.*, pg. 271.

2) *M. Cserei la Cipariu Acte și fragm.*, pg. 270: „A nyavalyás ártatlan Püspököt egy ingben lábbravalóban kihozzák s addig korbátsollyák, míg leszakadoz inge lábbravalója, az hus is a faráról, mely miatt sem vizellett sem ganillattyát nem tarthatván, meg kelle hálai belé.”

3) *Fasching Nova Dacia*, 1743.

4) *P. Bod Brevis Valachorum Traniam incolentium historia* ms., lib. 2. cap. 4. §. 25. sq Istori'a acést'a, desí scrisa incátva in spiretu protestanteu, cuprinde fórté numeróse și interesanti date despre-nevoile venite pe capulu bietiloru Romani in urm'a unirei; de acea o recomandámu cu totu adinsulu dlui H. spre citire.

poli'a A.-Juliei degradandu-se la rangul de episcopatu alu Fagarasiului, metropolitulu devenindu vicariu, mai inainte alu superintendentului calvinescu, pre carele lu ducea in lectica pe umeri protopopii rom. in sinodulu rom. se i presiédia, dupa acea alu teologulu jesuitu pusu in cóstele episcopului romanu unitu, de carele abiá zelosului Gregoriu Maioru i succese a mantuí baserec'a romana gr. e. Acestea si asemeni negre si pré triste traseture in icón'a starei basericesci si sociali a romanimeii ciscarpatine o facu, precumu vediumu, chiaru autori mai vertosu magiari, a caroru fidedemnetate speràmú cá H. nu va vré se o traga la indoiéla.

XXVIII. Ajungundu la ideele sociali ale lui Sîncái, acestea intru atát'a nu i convinu necedecumu lui H. si intru atát'a lu supera, câtu are intru nemic'a a numi pre Sîncái mai multu agitatoriu decâtu istoricu.¹⁾ Cu ce óre si-a meritatu istoriculu rom. una asiá aspra si neindurata condamnatiune dein partea academicului magiaru? Cu multe de tóte. Sîncái sbiciuesce pre toti desromanitii si renegatii, indegetandu originea romanésca a celoru mai multe familie aristocratice dein Ardélu²⁾, membrii caror'a facundu-

¹⁾ *Hunfalvy Századok* 1878; V, 452: »Világos, hogy S. inkább igazgató, mintsem historikus volt.«

²⁾ *Sîncái Cron. Rom.*, la a. 1598 despre Stef. Josie'a dice: „Vedi fratutiulu, dein Caransebesiu nascutu si in curtea lui Cristofu Bători crescutu, la câtu a ajunsu;« la a. 1660: „Barciai inca erá vitia de Romanu, precumu mi-a marturisitu si aretatu pré luminatulu Paulu Barciai in a. 1791, candu se intorceá de la seimulu celu dein Clusiu, in care s'a cititu instanti'a Romaniloru dein Ardélu;“ la a. 1276: „Chemenescii, stranepotii Miculei;“ la a. 1311: „Bethlensescii, stranepotii Geubului;“ la a. 1677: „Telechescii, sementi'a cea romanésca de pe la Oradea-mare,“ la a. 1674: „Nalatiescii, Romani betrani si ploati;“ cfr. aa. 1541. 1514. 1490. 1440. s. a.

se calvini au catolici, se alesera apoi celi mai mari asupritori ai Romaniloru; constata, că cu tóta acésta perdere nátiunale, sî adi in Ardélu mai multi suntu nemesii séu boiarii de Romani, decátu de Unguri, cumu s'a vediutu la insurectiunea dein 1809; face acésta constatare sî tiene sî insusi la nobilitatea sa vechia, pentru că Josefu II. iubituriulu de omenire imperatu morise sî principiile revolutiunei celei mari franceze in Ungari'a sî Transilvani'a nu aveá sensu, de unde Romanii numai cá nobili poteá aspirá la derepturi, sîdeci erá pe atunce de interese nátiunale romana, cá nobilii rom. se nu si-renege originea, se si-arete numerulu loru celu mare sî se si-pretinda derepturile cá Romani; scrie inse, desí nobile, cu anim'a sangeranda, de câte ori vine la sórtea tieraniloru preste totu sî alu celoru romanesci in speciale. „Tieranii la atát'a ajunsese pe tempulu mieu, suspina S., de se vendeá cá vitele, fóra de locu, nu impreuna cu loculu pe care locuiá; afóra de sierbitiele, ce le faceá domniloru pamentesci incependu de luni pana sâmbata sér'a in tóta septeman'a preste totu anulu, domineca, fiendu că alt'a nu se poteá lucrá, domnii pamentesci pre iobagi i tramiteá cu cárti pe la alti domni; preutii rom. trebuiá se dè dare domniloru pe anu sî se le crésca câinii; pre fetiorii loru i rapiá de la inventiature sî, facundu-i curteni, i siliá se si-mute legea sî credenti'a Româniloru, dein cari erá prasiti; Josefu II. a stricatu tirani'a iobagiei perpetue; baremi de ar fí traitu, pana candu ar fí mai iusioratu sî jugulu inca remasu alu sierbitutei, care pe bietii Români dein Ardélu apésa mai greu, decátu pre tieranii dein Ungari'a, cari totu mai au ceva ruptória in sierbitiu!“ sî care asuprire mare a bie-

tiloru Români ardeleni S. o datédia mai cuséma de la epoc'a despartîrei Ardélului de Ungari'a.¹⁾

Ce opune totororu acestor'a H. ? Dîce, cã S., candu deplange numai sôrtea tieraniloru rom., sî nu a veri-caroruu tierani preste totu, e politicu neghiobu séu sî mai reu, éra P. Ilarianu sî Obedenariu plane falsifica istori'a si sternescu cu voi'a ura sî odiu, candu in estu respectu vorbescu despre trecutu cãsi candu acel'a ar fî inca de facia; cã asemenea, ba dóra sî mai rea a fostu pe atunce sôrtea tieraniloru dein Romani'a liberati abiá in 1864, cumu sî dein Poloni'a sî dein alte tiere, spre ce sierbésca de esemplu sôrtea tieranului estonu sî litvanu facia de proprietariulu germanu in Litvani'a, descrisa de Hupel²⁾; cã in asiá-numit'a santa Rusía, carea inaintea a tóta romanimia sî slavimea trece de pamentulu promisiunei, cate-nele sierbitutei perpetue numai in 1861 picara depe cerbicea tieranului ortodosu, asiadara apertienutoriu relegei domnitórie; cã Sîncai sî onoratorii sei uitara, cumu cã nobiletatea lui inca e una ecrescentia, nu dein pamentulu alu nu sciu ce lucru alu Latiului au Romei, ei dein alu jurelui publicu magiaru-transilvanu; uitara, cumu cã nobiletatea magiara (magyar nemesség) in Ardélu cá sî in patri'a mama Ungari'a n'a fostu legata de natiunaletate, deórace sî elu, Sîncai, cá »rumunu séu ramnes« a fostu omu nobile si a gustatu prerogativele nobiletatei, intogmai precumu tieranii au fostu intr'una forma magiari, slovaci, germani, romani.

¹⁾ *Sîncai Cron. Rom.*, aa. 1653. 1514. 1526. s. a.

²⁾ *A. Wilh. Hupel Topograph. Nachrichten von Lief- und Esthland, Riga 1777; t. II. pag. 219. 125—128.*

Cumu vedemu H. nu si-oserba contradictiunea ,in adjecto', candu se opintesce a demustrá egaletatea dein trecutu a totororu poporatiuniloru dein Ungari'a sî Ardélu sî candu totusi i scapa a vorbí de nobiletate magiara. Dara apoi amu fí curiosi a scí, cu ce sofisme ar fí in stare dinsu se nege esistenti'a multeloru legiuiiri transilvane dein trecutul dorerosu indereptate pe facia contr'a natiunei si baserecei romane, cá numai tolerate »usque ad beneplacitum principis et regnicolarum« ? Cu ce esistenti'a decreteloru de »radicitus exstirpanda natione Valachica ?« Estu-modu starea asierbita a natiunei sî baserecei rom. in generale, nu se va poté negá, cà avù de cosecentia funesta una mai grea asupraire sî impilare a tieranimei romanesci decâtu asuprairea ce o suferiá tieranii de alte natiunaletáti, cari celu pucinu in preutii sî baserecele loru totu inca se mai bucurá de órecari favori. Lasandu deci la una parte verb'a de claca a lui H., dupa care romanimea ar privi in sant'a Rusiá pamentulu promisiunei, care asertu nu lu va poté documentá nece macaru cu unu atare documentu cá cel'a, prein carele celi vre una suta cincidieci de aristocrati magiari invitara in 1848 - 49 pre tiarulu Nicolau se vinia se ocupe Ungari'a sî Transilvani'a: tare ne mirámu, cumu de se póte impiedecá recensentele inca si in descrierea pentru ori-ce omu nepreocupatu atátu de obiectiva, ce o face nu numai despre sórtea amara a iobagiloru romani, ci in mai multe locuri apriatu despre a totororu iobagiloru de ori-ce natiunaletate, contempuranulu Síncai?! Séu cumu ar fí doritu H., se descria istoriculu nostru acea sórte sî stare a iobagiloru? Dóra cà eli erá asiá de fericiti, încátu se scal-

dă și innotă în lapte și miere? Nu; sörtea tieraniloru, la noi cá și pe aiure, a fostu mai multu au mai pucinu, dara în totu casulu destulu de trista. Sîncai, cá și P. Ilarianu și Obedenariu, scrie în respectulu acest'a înca prea domolu; elu nu memorédia prinderea tieraniloru în jugu, de cari casuri scrietoriulu acestoru sîre înca scie unulu dein tienutulu Sfeului în nordu-ostulu Traniei, templatu pe la 1846 și judecatorcesce documentatu; elu nu memorédia de asiá-numitulu „jus primae noctis,” ce lu eseretara pana în dilele nóstre unii posiesori dein patri'a nóstra dupa esemplulu celoru dein Poloni'a; și alte asemenea, despre cari multe de tóte aru scí istori unii dein betranii nostri.

Lasámu-le inse, și se aruncámu velulu uitarei preste atari barbarie. Ce ar și folosi a ne face impromutatu imputári prea tardie? Cele template, cumu enunciamu și mai susu, nu se mai potu face netemplate; istori'a nu se póte resface. Dara istoriculu cordatu și nepartiale, cumu lu cunóscemu și vedemu pre S. alu nostru, are detorinti'a de a propune evenimentele intogmai, spre investiu pentru urmasii partei atátu a celei asuprite câtu și a celei asupritórie, cá celi-a se se impulpe a se smulge și redicá dein decadentia, cesti-a se de audiu și ascultare vócei umanetatei și pretinsiunei derepturiloru neprescriptibili ale omului și poporului. Numai estu-modu istori'a, cá marturi'a tempuriloru trecute, va fi oclinda nefalsa a presentelui și caleusa segura a venitoriului.

XXIX. Inchiaiámu oserbatiunile hunfalvyane facute la ideele sociali ale lui Sîncai cu una nota a recensentelui. În acést'a díce H., cá Sîncai sub a. 105 enarandu fabu-

l'a¹⁾ despre impoporarea Daciei, adauge, că mai multe la anu lu acest'a nu mai insîra, fóra numai că nu e cu nepotentia-se fia fostu și dein famili'a Corviniloru, dein cari a fi prasitu Matí'a craiulu Ungariei cu deadinsulu doriá se se arete, adusi in Daci'a, macaru că Corvinii in inscriptiuní nu se citescu. »Ést'a inca aréta, oserba H. sarcastecu, ce istoriografu critecu e Síncai«. Ói noi tacundu despre ace'a, că academiculu magiaru procede si aice dúpa placu sí arbitriu, candu acea dîsa a lui S. proptita cu Zamosciu,²⁾ cumu că Matia insusi doriá se se arete a fi prasitu dein Corvini, o traduce cu „lu-deducu“ (leszármaztatják); noi, marturimu, că nu vedemu nece schintea de necriticismu in acea dîsa síncaiana, mai vertosu dúpa ce ea e propusa cu tóta reserv'a si sub form'a probabilitatei. Au dóra va poté negá H., că in Rom'a a esistatu sí una familia ilustra a Corviniloru, sí că cu colonii lui Traianu debunáséma voru fi inmigratu in Daci'a cu multu mai numeróse familie fruntasie románe, decátu prě câte ne pastrara rui-nele inscriptiuniloru antice romane aflate in Ardélu sí in tierele dein vecini³⁾? Pentru ce dara se nu fia potutu inmigrá cu acestea sí vre una ramura de a Corviniloru, alu carei-a sange se se fia stracoratu sí propagatu pana la regele Matí'a, precumu sangele nu unei alte familie antice románe de frunte cure poté si adí in venele cutarui Románu dein poporu? Bine sí cu totu dreptulu a potutu cu privire la acést'a cantá nepartinitoriulu poetu germanu⁴⁾,

1) *Hunfalvy P. Századok*, 1878; V., 450 in nota: „Sinkai a 105 év alatt elmesélvén Dákiának ily megnépesítését.“

2) *Zamoscius* in *Analectis Dacis*, cap. 11.

3) *Fridvalszki* *Inscriptiones Dacic*.

4) *Opitz* in poem'a „Zlatna.“

„Doch eure (Walachen) Sprache bleibt noch hier auf
diesen Tag,
Darob sich dann ein Mensch gar billig vundern mag;
Italien hat selbst nicht gantz von seinen Alten,
Ingleichen Spanien und Gallia behalten;
Wie etwan diss nun kann den Römern ähnlich seyn,
So nahe sind verwandt Walachis und Latein.
Es steckt manch edles Blut in kleinen Bauren-Hütten,
Das noch den alten Branch und Art der alten Sitten
Nicht gänzlich abgelegt“ scl.

Éra apoi grandios'a colonizare și impoporare a Daciei prein Romanii lui Traianu, [propusa de Sîncal după Eutropiu, Paulu Diaconulu și alti scriptori vechi și mai noi, atestata de mii de documente și monumente de vechime, și admisă că adevăratu istoricu nerestornabile de tota lumea literaria, a o numi fabula, precumu face recensentele magiaru: una atare procedura mai pe diosu de ori-ce critica, una atare cutediare de criticastru nu mai scimu cumu se o numimu și caleficămu.

XXX. Trecundu la ideele natiunali, literarie și istorice ale lui Sîncal, academiculu magiaru numai una eróre mai comite, pentru că spre norocirea sa numai una oserbatiune mai face. Acesta un'a înse este eróre și gresiéla cu corne, seu mai dreptu graindu intortocare și nescocire de cea mai rea credentia. Dice adeca, cumu că „Sîncal nu cunoște rege magiaru“¹⁾, cu alte cuvinte: Sîncal nu vrè se scia de regi ai Ungariei, ci numai de imperati ai Austriei.

¹⁾ *Hunfalvy P.* [Századok, 1878; V, 454: „A Bánátról azt mondja Sinkai, hogy midőn VI. Károly (Sinkai t. i. magyar királyt nem ismer) svábokat kezdett a magyar földre telepíteni scl.“

Ésta inca ne intaresce dîs'a dein cele precedenti, precumu că H. nu e cu potentia se fia vediutu sî cititu Cronic'a Romaniloru; căce de ar fî cititu-o, incependu de la a. 998, la care S. vorbesce de »santulu Stefanu antâiulu craiu alu Unguriloru,« mai pe fiacare pagina ar fî aflatu memorati una dutfina de »crai unguresci.“

Alta eróre mai comite in acésta parte H. numai midiulocitu, copiandu pre Roesler.¹⁾ Acésta eróre e, că cronicariulu moldavianu Nicolau Costinu ar fî terminatu in 1729 istoriele Moldaviei, cari le incepuse tata so Mirone Costinu. Bucurosi lu coregemu sî indereptâmu că buni crestini, sî aice că sî aiure, in spiretulu blandetieloru. Asiadara Nic. Costinu pe la 1729 necumu se fia scrisu istorie, ci acumu demultu nu mai erá in viatia, alu carei cursu lu inchiaiá in 1712 lun'a lui septembrie, precumu atesta tóte funtanele istorece rom., ba si cele nero-manesci mai limpedi.²⁾

Ace'a inca o spunemu cu una cale că se o scia academiculu mag., că Roesler, predilectulu seu módelu de intortocare tendentiósa a lucrurilor istorice romanesci, inaintea nóstra a Romaniloru sî, credemu sî a altoru istorici sî barbati de litere europani mai cordati, necedecumu nu e autoretate. Cumu ar sî poté fî, candu la lectur'a scrieriloru lui pe totu pasulu descoperimu, că dein caus'a tendentiei de a ne intunerecá originile sî de a ne mistificá istori'a, in nenumerate locuri remase de totului

¹⁾ R. Roesler Die Anfänge des walachischen Fürstenthums, Wien 1867; pag. 11.

²⁾ A. Pumnulu Lecturariu, t. 3. pag. 142. Cipariu Crestomatiá séu analecte literarie, Blasiu 1858; pag. XXXIII.

totu superficialiale și comise spudua de erori?! Éca câteva probe de critecismulu lui Roesler. Lui N. Costinu, cumu vediumu, sieptespradiece ani după mórte-i totu i pune inca pén'a de scrietoriu istoricu moldavu in mana; asemenea pre Mirone Costinu, repausatu séu, mai dereptu graindu, decapitatu dein mandatulu principelui Cost. Cantemiru in decembre 1692, lu face scrietoriu dein seclulu XVIII.¹⁾; imperativulu verbale romanu *ada*, stricatu dein *adu* séu *ad'* alu verbului *aducere*, precumu dîcemu și *du* de la *ducere*, lu deriva de la imperativulu verbale magiaru *adj* alu verbului *adni*²⁾; in dîcal'a romana „insîrate margarite“ (= in seriem te dispone, margaritum) descopere dieitatea samoieda numita Sirthie; și alte minuni de acestea.

XXXI. De aice incolo H. face simplu unu extractu câtu se pôte de macru dein ce'a ce A. P. Ilarianu dice despre ideele politece-natiunali, literarie și istorece ale cronicariului rom., pre cari nevrendu pôte a le refutá, au precumu mai credemu, [nepotendu-le refutá, se multiamesce a le platí in fine pre câte tóte cu unu unicu tromfu, dichiarandu tóta istori'a Romaniloru scrisa de Sîncai istoriá fabricata și inventata (csinált história). Cine nu intielege, că criteca mai iusióra decâtu acést'a, decâtu critec'a simplei negári, nu esiste pe lume? Altu ceva e inse a aretá caus'a negatiunei și a documentá contrariulu negatului; est'a e lucru de buna séma multu mai anevoiosu și ostentiosu. Adversarii nostri lu și pretindu totdeun'a și dein toti plumonii loru de la scrietorii romani; dara déca ace-

¹⁾ R. Roesler *Romänische Studien*, Leipzig 1871; pag. 274. 316.

²⁾ R. Roesler o. c., pag. 347.

sti-a in reciprocitate și in interesea adevărului poftescu, că și adversarii se se supuna operei anevoioase și laborioase a demonstrării și documentării celor negate, răspunsului lor de regula suna în tonul și cu aerul aristocratec al cunoscutului proverb germanu: „ja, das ist was ganz Anderes, Bauer!“ Tu, Romane, adevăratu că locuiești adî în locuințele tale de-a stînga Dîmăriei în număr de cel puțin opt milioane; ai locuit totu acolo, începîndu, chiar și după opinia contrariilor, cel puțin deîn a două diuinități a evului mediu; ai trebuit să fii și ai fost și atunci totu cam în asemenea proporții numerice față de alte națiuni colocalizate și contermine; ai combătut, demultori nu fără glorie, contr'a Turcilor, Tatarilor, Polonilor și altor gînti; ai avut și tu dîlele tale, dîle nu numai unele prîe triste, ci și unele destule de glorioase și maretie: dară cu toate acestea totu ce tu ai făcutu, cade numai și numai în calculul nostru, adăugî numai și numai lustrul aureolei și nimbului și gloriei noastre, era istoria ta e numai fabricațiune, inventiune, nelucire; tu nu ai istoria! . . .

Se vedem înse, ce cutădia H., cu respectu la ideile naționale, literare și istorice ale lui S., a timbră cu numele de istoria românească fabricată. Una atare mică repetițiune a respectivelor părți deîn istoria națională, ce o facem la acestu loc și noi că și H. mai deîn cuventu în cuventu după amintit'a monografia eminentă a lui P. Ilarianu, nu va strică, credem, nece speranței națiunii, generațiunii rom. tinere, și nece marelui publicu rom. Însemnăm în data aice la începutu, că istoricul romanu totă dar' totă dis'a si-o demustă cu mai multe documente și mai mulți autori contemporani fidedemni.

XXXII. In privinti'a ideelor politece-natiionali Sîncai in Cronic'a sa e departe de a fi numai ardelianu, elu e deincontra Romanu dein tóte pàrtile Daciei. Cronic'a sa e pentru toti Romanii. La Mir. Costinu cu retragerea legiuniloru sî invasiunea barbariloru; la Cantemiru cu a dóoa descalecare, dein Fagarasiu sî Maramuresiu, deodata cu fatalea despartire, se intrerumpe firulu ideei unetatei romane. Sîncai, mai fericitu, incependu de la Traianu nu scapa dein mani acestu firu alu legaturei comuni pana in dílele sale. Ide'a fundamentale, ce domina in tóta oper'a, ce scápera pe fiacare pagina a Croniceii, este cà suntemu latini, románi, fii ai lui Traianu, sî cà Daci'a e a Românilor. Ide'a cea mai mare, demna de Mihaiu vitédiulu, o gasimu la a. 1453 alu Croniceii, unde S. cu sî dupa scrietoriulu polonu Dlugos relatandu, precumu cà „marti inainte de serbatóri'a S. Margarete intrandu regele Poloniei in Cracovi'a, slaba veste s'a adusu prein cãrtile sî solii principelui Alesandru alu Moldaviei, cà adeca Tiarigradulu, metropolea Greciloru, s'a luatu prein imperatulu Turciloru,“ Sîncai suspinandu oserba: „Sî io dícu, slaba veste! pentru cà prein luarea Tiarigradului de Turci s'a stinsu cu totulu imperatí'a stramosiloru nostri, carea eli cu multa versare de sange, dara cu mai multa dereptate o castigase pe sém'a nóstra a Românilor, cá pe sém'a unoru nepoti, nu pe sém'a Greciloru, carii fóra vre una cadentia sî numai cu viclesiugu au rapscitu imperatí'a ba inca si numele de la noi“; la cari cuvente sîncaiane A. P. Ilarianu eschiama: „Oh, cãti Románi nu suntu sî éstadi, carii departe de a se poté urcá, nu potu se privésca macaru, fóra a ameti, la inaltímea acestei idee!“ Ame-

suratu acestei-a cronicariulu nostru in totu cursulu croniceii imperiului bisantinu face atentu pre lectoriulu romanu, cà reu sî fóra cale Grecii si-dedera numele de Romani.¹⁾

Cu desclinita predilectiune culege inse monumentele istoriei romane-bulgare, desceptandu neincetatu sentiulu natiunaletatei romane asupr'a cutropitoriului grecismu sî demustrandu, cà legitimii eredi ai Costantinopolei sî ai imperiului orientale suntu dupa adeveru Romanii, éra nu Grecii.

XXXIII. Inse ideele maretie ale venitoriului nu impiedeca pre Sîncai de a vedé sî a invetiá esigentiile momentului pentru fiacare provincia romana. Romaniloru dein principate le aréta periclulu, ce vene de la domnitorii straini dein Fanaru, pe alu caroru tempu S. scirieá. Indegeta, cà Munteni'a se numi Ungro-Vlachia spre a se destinge de Valachi'a cea dein Tesali'a, adeca de Moglen'a.²⁾ Probédia sî constata la totu pasulu continuetatea sî maiestatea domnieloru romane, combatendu cu invederata mechnitiune absurdele sî nepotentiósele pretinsiuni ale Unguriloru sî Poloniloru asupr'a tiereloru rom., ale acelor'a mai alesu asupr'a Munteniei, éra ale acestor'a asupr'a Moldovei. Lu supera multu »fal'a góla a Poloniloru sî nebunése'a sî desiért'a mîndria a Unguriloru.«³⁾ Aréta, cà acele pretensiuni asupr'a tiereloru rom. se nascura mai vertosu dein ace'a, căce „Romanii dein amendóoa tierele acestea adeseori nu s'au neravitu intre sene in punerea Domniloru; drept' acea

¹⁾ *Sîncai Cron. Rom.*, a. 708. 1187. 1206.

²⁾ *Sîncai o. c.*, a. 1343. Dupa *Hasdeu* inse (*Ist. crit. a Rom. t. I. pag. 43. s. u.*) acésta numire ar datá, de candu Muntenianii domniá preste una parte contermina a Transilvaniei sî Ungariei.

³⁾ *Sîncai Cron. Rom.*, a. 1236.

partea cea mai slaba totdeun'a a nesuitu séu la Poloni séu la Unguri sí a fagaduitu tóta supunerea sí ascultarea, numai se se ajute improtiv'a partei cei mai tari; de unde a urmatu, de partea cea mai tare inca tóte le a fagaduitu, numai se nu se ajute partea cea mai slaba; asiá au lucratu dupa acea Moldovenii sí Muntenii sí la Turci, pana candu au caduitu sub jugulu loru.¹⁾“ Demustra cu acte nenegabili, cumu Polonii, Ungurii sí Turcii se bucurá de certele Romaniloru, sí cumu p. e. regele ungaru Matí'a prein epistol'a sa adresata in 1467 cátra fiseulu séu voevodulu transilvanu decide, cá »intru avenire nece unu craiu se nu póta instrainá tienuturile Fagarasiului, Omlasiului sí Rocnei cu apertientiele loru, ci numitele tienuturi porure se fia gat'a in manile regiloru, cá decumvá va fi opu, se se póta dá orícarui voevodu muntenescu au moldovenescu de locasiu, spre ingrodírea sí castigarea părtiloru acelor'a.« „Vedi, suspina dorerosu S., cu ce mestersiuguri se siliá neamurile deprein pregiuru se surpe pre Români! adeca tieneá dominiuri sí bunuri intregi pe sém'a acelor'a, cari se nevoiá se si-mance neamulu. Pre neamulu romanescu mai multu l'a stricatu antâiu neintielegerea intre dinsi sí pism'a deinleintru, carea sí pre stramosii nostri Romanii celi vechi singuru i a mancatu; apoi pism'a sí fal'a crestiniloru dein vecini, sí mai vertosu a Lesiloru, decátu neamurile cele pagane, Tatarii sí Turcii; căce de acesti-a lesne sí iusioru s'aru fi aperatu Romanii, mai alesu de nu s'aru fi despartítu Moldovenii sí Muntenii in dóue domnie, ci aru fi fostu toti sub unu

¹⁾ *Síncai Cron. Rom., a. 1467.*

capu tienendu la-olalta. “ Éca cumu justifica elu testamenu
tulu lui Stefanu-celu-mare; cumu prochiama elu cu incepu
tulu seclului de facia necesitatea unirei principatelor
rom., sî cumu se afla elu in deplinu acordu cu laureatulu
nostru poetu,¹⁾ candu acest’a canta:

„Pre voi ve nemicira a pismei reutate

Sî órb’a neunire la Milcovu sî Carpati.

Er’ noi, petrunki la sufletu de sant’a libertate,

Juràm, cà vomu dá man’a, se fimu porure frati.“

XXXIV. Cu privire la Trani’a S. invétia, cà Romanii
de aice, intr’una forma calcati in cele baserecesci, politece sî
sociali, dupa caderea Traniei sub cas’a habsburgica fure ama-
giti, prein promisiune de dèrepturi egali cu Ungurii, a se
uní cu baserec’a Romei. De aice inainte incepu Romanii
a pretinde dèrepturi egali. Episcopulu Inocentiu Clain lu-
andu seriosu promisiunile facute Romaniloru, cerù recu-
nóscerea natiunaletatiei rom., nedependentia de catolici sî
iusiorarea sórtei tieraniloru. Persecutatu, elu morí in esi-
liu: dara acésta politeca rom. traí in sucesorii sei, in Greg.
Maioru sî in toti Romanii celi mari ai epoeci lui Josef
II. Estu mare imperatu morindu, cu elu impreuna amorfí
sî dèreptulu firei in Ungari’a sî Trani’a, sî asiá Romanii se
vediura nevoiti a se aperá pe terenulu dèreptulu istorecu.

In 1791 eli asternura imperatíei sî dietei transilva-
ne acea neperitória petitiune natiunale (Supplex libellus
Valachorum), in care cu istori’a a mana demustra, cà Ro-
manii, coloni’a romána adusa de Traianu in Daci’a, suntu
celi mai vechi locuitori ai tieriei, suntu adeveratii eredi ai

¹⁾ A. Muresianu.

Traniei; că în secelele trecute eli se bucurá de drepturi politece sî natiionali alaturea cu natiunea magiara sî alalte ale tierei, de cari drepturi numai injuri'a temporiloru i desbracà; ceru deci a fî restabiliti în tóte aceste derepturi pe basea deplinei egaletàti cu cele-alalte natiuni colocuitórie. »Nemica, cá se graimu cu A. P. Ilarianu, nemica nu i lipsesce acestui mare actu natiunale, nece scienti'a sî conscienti'a dereptului, nece conceptiunea profunda a politecei natiionali, nece coragiulu civicu; acésta petitiune natiunale e pana ésta-dî evangeliulu politecu, cartea credentiei politece a Romaniloru ciscarpatini: egaletate perfecta de derepturi natiionali.« Autoriulu ei principale e consiliariulu Josefu Méhesi; dara conlucrara la acestu actu toti barbatii mai de frunte ai Romaniloru depe atunce, sî negresítu barbati cá Clainu, Síncai s. a. Candu se citì în dieta petitiunea rom., Ungurii se turburara preste mesura¹⁾ sî cele trei natiuni se unira sî mai strinsu în faci'a pericolului, cu care. le amenitiá recunóscerea natiunaletatei ro-

¹⁾ Vedi propusetiunea reg. dein 2. juliu 1791 sub nr. 822—1791, compusa germanesce: la *A. P. Ilarianu* Viati'a, operele sî ideele lui Síncai, pag. 45 in not'a 2.: „In der Sitzung von 21. Juni wäre solches Rescript verlesen worden, und habe auf die praeoccupirten Gemüther der Stände bei ihrem schon angewohnten Misstrauen einen widrigen Eindruck gemacht. Bei der in der Bittschrift gedachter Nation vorkommenden Behauptung: dass Matthias Corvinus aus der walachischen Nation entsprossen wäre, sei ein höhnisches Lachen zu vernehmen gewesen; die weiter vorkommende Behauptung, dass die Familien Josika, Kendeffi, Nalatzí und Huszar walachischen Ursprungs seien, hätte diese Familien zum Zorn gereizt, und den in der Sitzung gegenwärtig gewesenen gr. kath. Bischof Bab hätte man heftig angegriffen und gefragt: ob er von dieser Schrift der Walachen keine Kenntniss habe? Worauf er ohne Gemüthsbewegung, jedoch mit einer männlichen Standhaftigkeit erwidert habe: dass er selbst nicht der Verfasser dieser Schrift sei, dieselbe jedoch mit sienem Vorwissen wäre aufgesetzt worden“ etc.

mane. Petitiunea fù criticata in modu dusımanosu de Sasulu Eder¹⁾); cronicariulu rom. se apucase chiaru atunce indata se o apere prein una anticriteca energiösa, pre carea inse nu o potù tiparı si in carea spunea órdınu, că prein drepturi natiunali intielege. autonomia administrativa, politeca si baserecésca pe petioru egale cu Ungurii si Sasii, asiá cătu Romanii se se aministre prein Romani, precumu Ungurii si Sasii se aministra prein Unguri si Sasi.

Inse asemeni drepturi se poteá óre sustiené cu istori'a a mana? Sincai ne respunde: dá; conforme acestei-a elu urmaresce drepturile natiunali istorice ale Romaniloru facia cu Ungurii incependu de la Tuhutum; aréta dein insesi cuventele notariului anonimu alu regelui Bel'a, că „pre Romanii dein Ardélu nu i-au supusu Ungurii cu armele, ci eli dein buna vointi'a loru s'au supusu si unitu cu Ungurii, cá se fia asemeni loru, precumu au si fostu pana candu s'au ijdanitu Aprobatele Ardélului;“²⁾ publeca interesantele actu alu regelui Andrea III., dein a. 1291, in sensulu carui-a „Românii pe atunce siedeá si judecă deimpreuna cu craiulu“ despre trebile tierei; demustra că numai ur'a papistasiloru si a calviniloru a facutu, de neamulu nostru intregu, nu numai tieranii, ci si nobilii se considerara in urma numai suferiti in tiéra; spune apoi Unguriloru, că eli „de atunce au inceputu a merge inapoi cá rácii, de candu s'au despartitu de Romani si s'au insocitu cu alte neamuri, căce nu mai suntu Corvini, nu

¹⁾ *J. C. E. Supplex libellus Valachorum, cum notis hist.-criticis, Claudiop. 1791.*

²⁾ *Sincai Cron. Rom., a. 904.*

Dragfi scl.¹⁾ »De candu scrieá acestea S., oserba A. P. Ilarianu, pana ésta-di nece pretensiunile, nece politec'a Romaniloru dein Trani'a nu s'a scaimbatu ; inca totu S. e profetulu nostru, sí cartea sa evangeliulu nostru.«

XXXV. Incátu pentru Romanii dein Banatu sí Ungari'a propria, S. celu de antâiu sí mai bine decâtu toti puse in vedere nedependenti'a Romaniloru banatiani de Unguri in cele politece sí nedependenti'a loru de Serbi in cele baserecesi, publicandu uitatulu privilegiu anticu de autonomia natiunale a Banatianiloru, datu de regele Ladislau Posthumu in 1457, dupa acea intaritu de principele G. Báthori in 1609 sí de Rákoczi II. in 1655, care ultimu scutesce pre tieranii banatiani de iobagia, pentru cá se póta mai bine portá armele contr'a Turciloru. Apoi publicandu diplom'a, pre carea si-intemeiá Serbiei supremati'a asupr'a bisericeii rom. dein Banatu sí Ungari'a, S. provóca pre lectoriu se oserbe, cá in acea diploma arceiepiscopului sí episcopiloru serbi nece una putere nu se dá preste neamulu rom., facia de cari archierei serbi intr' altu locu eschiama indignatu : „Ce vreu archiereii acesti-a? Se te invetie, se ti-prinda parte pe lumea acést'a, au se te duca la ceriuri? Nu crede, o Romane! pentru cá numai pung'a ta o voiescu, cá se-si impla pungele loru, sí tu se remani robu acelor'a, pre cari maimarii tei i-au stapanitu órecandu.“²⁾ Éca ide'a cea mare a lui S., de a se despartí baserec'a rom. de cea serbésca, carea abia acumu numai de curendu se realisá. Totu asiá aréta la a. 1723, cá Romanii dein tienuturile Berecheului, Bistri-

¹⁾ Acolosi, a. 1440.

²⁾ *Sincai* Cron. Rom., a. 1563.

tiei sî Luncei nu aru fi detori se dè decima episcopului lat. dein Oradea. Pe urma scrie, cã imperatulu Carolu VI., dupa ce alungã Turcii dein Temisiór'a in 1716, incepù a aduce Svabi cu drói'a in Ungari'a sî alesu in Banatulu Temisiórei; éra ace'a, cã Romanii cá vétr'a locuitoriloru dein Banatu, cari pe tempulu dominatiunei turcesci in Temisiór'a se trasese mai in laturi, cumu si-au pierdutu dupa acea cadintiele, promite cã va aretá la loculul seu. Dozere, nu scimu se fia ajunsu a scrie despre acést'a.

XXXVI. Ce se tiene de ideele literarie ale istoricului nostru, elu indeplini sî puse in ordiue prim'a gramateca a limbei române, sî inca cu ortografia latina, compusa de Sam. Clainu sî publicata la Vien'a in 1780. In prefatiune S. indegeta originea Româniloru dein colonii adusi de Traianu in Daci'a, sî intinderea loru pana in Tis'a, Cutio-Vlachi'a, Basarabi'a sî pana in insasi Crime'a; aréta, cã limb'a daco-rom. e fiic'a latinei sî sor'a italo-romanei. Elu érá se adauga la acésta gramateca unu dialogu despre inceputulu Româniloru, dara censur'a nu lu iertá. Indata la inceputulu gramatecei díce, cã vechiele litere ale Daco-romaniloru suntu literele Latiniloru séu Romaniloru vechi; cãdî in vechime descendenti coloniloru traianidi nece cã s'au potutu folosi de literele cirilece, fiendu cã acestea nece érá pe lume. In prefatiune crede lui D. Cantemiru, cumu cã limb'a sî literele slavo-cirilece s'aru fi introdusu la Români mai antâiu sub Alesandru principele Moldaviei pe tempulu conciliului florentinu. La a. 1439 alu Croniceii asisídere admete cele ce spune Ignatiu de Luc'a, ¹⁾

¹⁾ *Ignat. de Luca Geographia Bucovinae*, t. 5. pag. 325; la *Sîngai Cron. Rom.*, a. 1439.

dara nu asiá fóra de nece una reserba, cumu admite P. Maioru spunerea lui Cantemiru, ci S. oserba, că „Ign. de Luc'a nu insémna de unde are acestea.“ Ortografi'a gramatecei dein 1780, prim'a ortografia rom. sistemateca cu litere lat., e etimologeca fórté inaintata, pre care inse la 1804 in epistol'a cátra Lipszky sí in editiunea nóua a gramatecei, facuta la a. 1805 de S. singuru, o mai simplificà. „In fondu de atunce pana ésta-di de abiá s'a facutu in ortografi'a rom. cu litere vre-unu progresu,“ oserba A. P. Harianu.

Trecemu preste ace'a, cà in prefatiunea desu memoratei gramatece dein 1780 promite sí una gramateca ilirico-rom. sí unu dictionariu d.-romanu; trecemu preste numerósele lui scrieri, cumpuse in usulu scóleloru rom. natiunali, cumu sí preste ace'a, cà cu câte dificultáti sí prejudecie aveá S. sí sociulu seu S. Clainu a se luptá spre a poté introduce ortografi'a rom. cu litere lat., asiá cátu in scrisórea sa cátra Lipszky¹⁾ eschiama: „Cine nu vede, cà in cele baserecesci canta a se pastrá literele ciriliane!“²⁾ Mai adaugemu numai, cà deintre toti scrietorii rom. ai tempului seu S. fóra indoiéla e celu mai curatu sí mai corectu in limba, mai precisu sí mai netedu in stilu. Limba sí stilulu variatu sí reu a atátoru documente sí cronice vechie sí nóue latine, grece, germ. scl., cu cari se ocupase tóta viati'a, nu atinsera cáтусi de pucinu puretatea, limpedímea sí chiaru eleganti'a limbei sale. In gramateca stabilise bine legile formarei cuventeloru, dara nu gasesce

¹⁾ *Georgii Sinkai* de ead. Epistola ad Joann. Lipszky, Budae 1804.

²⁾ *Cfr. P. Maioru* Istori'a p. inceputulu Rom., pag. 257.

cu cale a le urmă totdeun'a cu rigóre. Intrebuintiédia cuvente lat., are câteva cuvente italiene, formédia cuvente nóue, reinviédia vorbe vechie romanesci, chiaru frasi lat. romanisédia unele sî nu fóra elegantia;¹⁾ dara in tóte acestea e cu multa moderatiune. Elu cunósce limb'a rom. sî idiotismii ei dein tóte tienaturile, sî scie intrebuintiá de minune proverbiele poporului.²⁾ Sarcasmulu apare in tóte scrierile sale; pentru cà necasurile sî suferintiele ce indurá, indignatiunea sî adese desperarea ce lu coprindeá, i ascutiá totu mai multu spiretulu sarcastecu in scriere cá sî in vorbire.

XXXVII. Venimu in fine la ideele istorice ale mare-lui istoricu rom.

La 1774 intrá Sincai in cetatea eterna; vediù colum-n'a lui Traianu³⁾ sî se inspirá de geniulu Daciei sî alu Romei. Elu fuse tramesu in Rom'a papiloru, sî se întórse prerapitu de Rom'a lui Romulu sî a lui Traianu. Inca de atunce, june abiá de 20 de ani, si-propuse a face unu drumu inmensu, care pana la dinsu nece unu Románu nu lu facuse. Elu si-propuse a plecá de la unu puntu fisu sî certu, de la colonisarea Daciei prein Traianu, sî a urmari apoi coloni'a rom., pasu de pasu, dein anu in anu, prein tóta intunerecimea temporiloru, prein totu labirintulu barbariloru, prein tote adversetátile seceleloru, pana in dílele sale.

Nimenea nu calcase acestu drumu, nimene nu resbatuse in acestu labirintu. Cine erá se i fia conducutorii?

¹⁾ *Sincai* Cron. Rom., aa. 331. 846. 269.

²⁾ *Sincai* Cron. Rom., aa. 1323. 1332. 1475. 274.

³⁾ *Sincai* Cron. Rom., aa. 101. 102. 111. 113.

Unde erá se gasésca firulu Ariadnei? Mai veri-cine sî oriunde, afóra de Romani, cari demultu lu scapasera dein mani. Dein Tis'a pana in Marea-négra, dein Carpati pana in Balcani sî in Pindu, respiti, deslipiti, sfermati, subjugati, Romanii si uitasera demultu, sî de unde erá veniti, sî ce fusera odunaóra, sî chiaru ce erá acumu, sî cumu de ajunsera in starea in care se aflá? Furtunele timpurilor respise tóte monumentele originei loru pe tóta faci'a pamentului, de la Rom'a pana la Moscovi'a, de la Costantinopole pana in Asi'a de una parte, pana la Varsiovi'a sî pana deincolo de nordulu estremu alu Alemaniei de alt'a. Unguri sî Poloni, Nemti sî Rusi, Bisantini sî Turci, toti pe intrecute rupsesse câte una bucata dein corpulu istoriei rom., ascundiendu-o, acoperindu-o, alterandu-o, descolorandu-o, adese destrugundu-o chiaru. Si cu tóte acestea la asemeni martori,¹⁾ la asemeni conducutori erá nevoitu a recuré. Câta scientia sî abiletate, câtu coragiu nu se cereá, cá acesti conducutori perfidi, adese inimici intre sene sî porure dusímani de mórte ai Româniloru, se nu aduca in retacire sî pre celu mai invetiatu sî abile cercetatoriu pe unu drumu atátu de greu sî ne mai amblatu! Sîncai incongiuratu de asemeni conducutori, dara bine intrarmatu, i lasa a vorbí pre toti in tóta libertatea, indeplinesce pre unulu prein altulu, sî i face sî fóra voi'a loru a inapoiá adeverulu ascunsu sî respitu alu istoriei rom.

In intunerecosulu labirintu alu evului mediu de câte ori nu pare a fí in periclu de a scapá firulu, de a pierde

¹⁾ Vedi list'a autoriloru citati de Sîncai, la *A. P. Ilarianu* Viati'a, operele sî ideele lui G. Sîncai, pag. 127—134.

urm'a coloniei ce cauta! Barbarii predatori nu lasase nece ruine in urm'a lor. Éra conducutorii ignoranti au perfidi asecura cu taría, cá coloni'a, cá gintea ce cauta, perì demultu, valurile invasiuniloru barbare o inghitîra, si tóta cautarea e indesiertu. Atunce neobositulu nostru cercetatoriu, ingrigiatu, dara plinu de credentia, privesce cu atentiune in derépt'a sî in stang'a, sî la vederea unui martiru la Dúnare in secl. III—IV., la privirea unei epistole dein Mesi'a scrise latinesce in secl. V—VI.,¹⁾ la resunetulu unui graiu rom. prein padurile si vâlile Traciei in secl. VI.,²⁾ cu faci'a radiósa eschiamo cá unu altu Columbu: Éca uscatulu! Éca coloni'a lui Traianu! De câte ori, aprópe pierduta, nu o reafia ascunsa sub alte si alte straine si barbare numiri: candu sub nume de Abotriti, apoi de Bulgari si de Scite; pana si numele Pacinatiloru si alu Comaniloru inca se dede coloniloru lui Traianu, precumu mai tardfu Ungurii si Nemtii se mandriá cu faptele Româniloru, alu caroru nume lu ascundeá.

Conducutorii in totu lungulu drumu nu incéta de a fi dusîmani, nederepti, insultatori chiaru. Sîncai i oserba mereu, candu glumindu si luandu-i in risu, candu inde reptandu-i si chiamandu-i la ordine. Acést'a o face adese cu Bizantinii, mai adese cu Polonii, si mai alesu cu Ungurii si Nemtii. Éra candu neadeverulu si nedereptatea trece tóta mesur'a, S. se indignédia si elu, si pierdiendu câte odata rabadarea, desí singuru in mediuloculu atâtoru inimici, nu se indoiesce a adresá acestoru martori necori-

¹⁾ *Sîncai* o. c., aa. 370. 371. 372. 458 518.

²⁾ *Acolosi*, aa. 587. 1015. Cfr. *P. Maioru* Ist. pentru inceput. Rom., ed. 2. pag. 187, despre »serbli« lui Cost. Porfirogenitulu.

gibili câte una apostrofa homeriana: „Rustnea ve mance obradiulu.“ Multu are de lucru cu „pré vestitul“ Engel, contemporanulu si cunoscutulu seu; inderépta tóte erorile lui comise cu voia si fóra voia; spune, cumu se lingusiesce Unguriloru, lucru care nu se cuvene istoriciloru; se mira, cà spune si elu câte odata adevèrulu, si causele reticentieloru lui inca nu le lasa in tacere.¹⁾

Sîncai si-propusese a fi unu simplu cronicariu, dara in realtate elu e unu adevèratu istòrecu pragmatecu si critècu. Quinet, asemenandu pre S. cu Muratori, nu pòte admirá de ajunsu intr' insulu maturetatea criticeii, spiretulu de regula, metodu si investigatiune paciente, discernementulu amirabile in lucrurile mari cá si in cele mice, artea de a pune ordine si de a aduce lumina in caosulu celu mai incalcitu, ce a fostu vre-odata. Metodulu lui S. de a produce documente, diplome, tractate, de a lasá pre neamici se vorbèsea in-si-si, de a aduná dein tóte pàrtile tóte elementele de certitudine, si a lasá apoi pre lectoriu se judece: acestu metodu — dîce Quinet — asiédia pre S. in rangulu creatoriloru marei scóle istorice dein secl. XIX. Elu a isbutitu a face pentru Romani'a ce'a ce a facutu Muratori pentru Itali'a, Benedictinii pentru Franci'a, ce'a ce lipsesce ésta-dî inca mai multoru natiuni orgolióse de trecutulu si venitoriulu lor.²⁾

Pana la S. lumea se intrebá cu mirare dein candu in candu, ce si de unde e acésta ginte trunchiata si totusi mîndra, desfacuta, dar' de aceasi limba si de acelesi

¹⁾ Acolosi, aa. 1503. 1529. 1494. 1683. scl.

²⁾ Edg. Quinet Oeuvres complètes, Paris 1857; art. Les Roumains.

datine, asiedfata cá una sentinela la marginile Europei pe unu teritoriu intinsu cá acel'a alu Italiei? Si nimene, nece chiaru Romanii, nu scieá dá respunsu. In mediuloculu intunerecului, in care ne aflámu cu totii, éca vene acestu omu straordinariu, omu provedentiale. Prein elu se scie acumu, cà dein câte colonie asiediasse vreodata Románii, nece un'a nu se póte asemená cu marea colonia adusa de Traianu in Daci'a, adusa cu scopu, de a fundá aice, la estremetatea lumei románe, una adeverala nóua Italia in faci'a lumei barbare, unu muru potente contra invasiuniloru de la nordu, spre a aperlá civilisatiunea lat. contr'a barbariei amenitiatórie. Éca marea misiune a Daciei lui Traianu!

Nimene mai multu decâtu S. nu erá incredintiatu, cà misiunea poporului d.-rom. in cursu de atâte secle nu se scaimbase pana adi. Convinsu, cà ésta-dî, cá sí odunóra, totu noi suntemu poporulu celu mai insemnatu in orientele Europei, mai insemnatu prein originea, numerulu, cultur'a, puseliunea nóstra; cà noi representámu sí adi in aceste margini ale Europei civilisate cultur'a occidentale, cultur'a latina: elu nu se indoiá unu singuru minutu, cà nu va trece multu, sí Európa lat. se va petrunde sí dins'a de necesetate urgente, de a reinviá sí sustiené cu taría, in interesea cea mai mare a latinismului sí a civilisatiunei, coloni'a lui Traianu dein Daci'a. Coprinsu sí impinsu de asemeni idee, elu nu se ocupá tóta viati'a, decâtu cu a desgropá sí aduná dein tóte pàrtile lumei elementele istoriei d.-romane. In fine, dupa mai bine de 34 ani de ostenéla, „post tot discrimina rerum,“ S. potù eschiamá: „Tantae molis erat Romanam condere gentem!“

Asiá A. P. Ilarianu despre ideele politice natiunali, literarie sí istorice ale nemoritoriului istoricu rom.

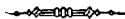
XXXVIII. Acestea H., precumu sî mai susu aieptaramu, nevrendu au mai credîbile nepotendu-le refutá, se multiamesce facia cu ele a aruncá unu singuru tromfu, oserbandu, cà nu scie de ce se se mire mai multu: de una atare istoria fabricata sî intienata, au de celi ce o glorifeca? Éra noi la rîndulu nostru inca ne mirámu, sî asiá credemu cà cu mai multu dereptu, de eruditulu altcumu P. Hunfalvy, càce cu cunoscientiele sale romanesci — precum aretaramu sî cu ajutoriulu celui Atotpotente in càrtile urmatórie vomu mai aretá — fórte fórte modeste sî defectuóse se incumetá a atacá, de se póte, chiaru temeliele istoriei, originei, limbei, esistentiei natiunali a poporului rom. Ce se facemu dara, daca una atare nepotentiósa incumetare chiaru sî facia de unu septagenariu ne revóca in memoria dîs'a poetului anticu: „Magna petis, Phaëton!“

Dá — cá se inchiaiámu cu unu ilustra scriptoriu alu nostru¹⁾ — „noi cu elementulu nostru rom., cu limb'a rom., cu istori'a nóstra, suntemu una enigma nesplicabile inaintea mintei loru (a academicului mag. H. sî a altoru consoci). Nu cà dóra dînsii nu aru poté se o esplice; atáta ignorantia nu voimu, nu potemu presupune; ci pentru cà nu voru se admita esplicatiune naturale, care decure dein studiulu fapteloru, alu documenteloru sî alu limbei; pentru cà esplicatiunea nu decure dupa cumu ar dorí anim'a loru.“

¹⁾ *Cipariu* Archivu pentru filolog. sî ist., pag. 162.

Scar'a capeteloru sî materieloru.

	Pag.
Capu I. Români interesanti prein eveniment'ele ultimé sî pentru pusetiunea loru geografeca de insemnatate eminente.	3.
„ II. De ace'a eli suntu adi obiectulu a inmultite discusiuni literarie, de buna sî de rea credentia, anumitu dein partea scrietoriloru mag.; scopulu scrierei presentu e de a atrage atentiunea lumei literarie rom. asupr'a acestor'a.	5.
„ III. Ce sî câte scrise P. Hunfalvy despre Romani.	7.
„ IV. Tractatele mai notabili mag. se publica sî in limb'a germ. (»Liter. Berichte aus Ungarn,« »Erdélyi muzeum évkönyvei«), franc. scl.; nu e iertatu se le ignoràmu.	9.
„ V. Scie P. Hunfalvy romanesc?	10.
„ VI. Sustienu óre Eliade sî alti scrietori rom., cà ne tragemu de la tribulu Ramnes?	11.
„ VII. Sustiene óre acóstasi Tempea? Hunfalvy sedusu prein slav. »Rômléninu.«	12.
„ VIII. Se póte óre limb'a rom. numí limb'a Romei? Limb'a rom. a pastratu numeróse proprietáti latine vulgari; unii o dechiara chiaea limbeloru neolatine; ea e in multe fórte asemene stravechiei limbe lat. rustice.	13.
„ IX. A imitatu óre, sî in câtu sî cumu, latin'a claseca pre elen'a?	17.

Capu	X. Coloni'a rom. traianida strivita pe la finele seclului tr. sub Gotii și Hunii moderni.	18.
"	XI. Revolutiunea cea mare franceza a proclamatu derepturile omului și poporului; această opera, că totu ce e mare, eră reserbata gintei latine.	19.
"	XII. Erori tipografice: gramatec'a lui Vacarescu, Tichindélu, G. Tatu, prim'a resiedentia a episcopiloru rom. uniti	20.
"	XIII. Esistatu-a vre una tipografia a reformatului Páldi in Blasiu?	21.
"	XIV. Romanii de sub jugulu ung. și alu ierarchiei grecesci produsera pe la finele seclului tr. literatii rom. celi mai ilustru.	22.
"	XV. Cu marea revolutiune franceza in Ungari'a și Trani'a numai Romanii au simpatisatu.	23.
"	XVI. Sîncai contrariu episcopului Bobu pentru innovatiuni latine in baserec'a romanésca.	23.
"	XVII. Pre Sîncai lu lovi sistem'a gubernementale reactiunaria de dupa mórtea lui Iosefu II.	24.
"	XVIII. Sîncai n'a fostu canonicu in sensulu canoniciloru r. cat. au gr. cat. de adi.	25.
"	XIX. Româniile primele sementie ale crestinismului le adusera cu sene dein Rom'a; testimonie ist. la Sîncai.	26.
"	XX. Gotii și Slovenii crestiniti prein Romani.	28.
"	XXI. Infuinti'a limbei slave asupr'a romanéscai; cuventele de prim'a necesitate la noi și la Magiari; cuventele pentru primele concepte relegiunarie la Români.	28.
"	XXII. Arcierei romani daciani in secele IV—V.	30.
"	XXIII. Episcopi daciani suscrisi actelor conciliului dein Nice'a; fost'au pe atunce crestini in Romani'a și Ardélu? Olteni'a lui Hasdeu că cuibu alu plamadirei gintei rom.	32.
"	XXIV. Metropoli'a Gotiei e ce'a a A.-Juliei dein Ardélu; candu s'a slavisatu această, de s'a facutu	

- Belgradu? esistenția acestei metropolie rom. sub regele ung. Vladislavu până și după unire. 34.
- Capu XXV. De cându luă patriarculu costantinop. titlulu de ecumenicu? 36.
- „ XXVI. Apostolulu Slaviloru Metodiū românū de origine; sustiene óre Sîncei, că Bulgarii inca aru fi Români? 38.
- „ XXVII. Starea baserécésca și relegiunarea nefericita a Romaniloru in er'a protestantismulu și unirei in Trani'a; Sîncei o propune chiaru după marturie ist. mai vertosu magiare. 40.
- „ XXVIII. Ideele sociali ale lui S.; aristocratia rom. renegata; sórtea deplorable a tieraniloru; Rusia pamentulu promisiunei pentru Români? Sîncei agitatoriu? 43.
- „ XXIX. Colonisarea Daciei prein Români e fabula? Martia regele dedusu dein Corvinii Romei. 47.
- „ XXX. Sîncei nu cunósce óre regi magiari? Datulu mortiei lui N. Costinū; probe despre necriticismulu lui E. Roesler. 49.
- „ XXXI. Istoria romanésca numai „invetiune și nelucire.“ 51.
- „ XXXII. Ideele politece natiunali ale lui S.; elu cuprinde pre toti Romanii; Constantinopolea se cuvene mai cu dreptu Romaniloru, decâtu Greciloru; descépta pre Romanii transdanubiani contr'a cutropitoriulu grecismu. 53.
- „ XXXIII. S. invétia esigentiile momentulu pentru fiecare provincia rom.; Romani'a și fanariotii; Ungro-Vlachi'a; pretinsiunile Unguriloru și Poloniloru asupr'a Munteniei și Moldaviei; originea aceloru pretinsiuni; S. intóna necesitatea unirei principatelor rom. 54.
- „ XXXIV. Romanii in Trani'a, ademeniti prein promisiuni de drepturi egali, facu unirea beser.; „Supplex libellus Valachor.“ și diet'a dein 1791; Romanii de buna voia alesera pre Tuhutum duce; avura

- derepturi asemeni cu Ungurii pana la Aprobate; Ungurii despartiti de Romani mergu inapoi ca racii. 56.
- Capu XXXV. Privilegiile Romaniloru banatieni si pierderea lor; supramati'a ierarceii serbe preste eli neintemeiata; Romanii dein Biharu si episcopulu lat. dein Oradea; S. intona necesitatea despartirei basericesci a Romaniloru de Serbi. 59.
- „ XXXVI. Idee literarie; opurile lui S.; literele lat. suntu cele strabune ale Românilor; S. lupta pentru introducerea lor; limb'a si stilulu lui de modulu pe acelu tempu. 60.
- „ XXXVII. Idee istorice; S. urmaresce coloni'a traianida prein tote tempurile pana in dilele sale; cumu tracta cu varii martori istoreci? e unu adeveratu istoricu pragmatecu; ce tiene despre misiunea poporului d.-rom.? 62.
- „ XXXVIII. Conclusiunea diatribei. 67.

ERDÉLYI MŰZEUM

950 * 1910. DECEMBER 23.

KÖNYVTÁRA.